

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІЙСЬКОВИЙ ІНСТИТУТ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
Г. С. СКОВОРОДИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
А.С.МАКАРЕНКА
UNIWERSYTET IMIENIA ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
ØSTFOLD UNIVERSITY COLLEGE
UNIWERSYTET POMORSKI W SŁUPSKU
LUTHERAN UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES NUREMBERG
CARDIFF METROPOLITAN UNIVERSITY

**«КРАЄЗНАВСТВО І УЧИТЕЛЬ – 2025»
МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

*25 квітня 2025 року
Україна, м. Харків*

ХАРКІВ
2025

*За загальною редакцією
доц. М.А.Трубчанінова*

*Рекомендовано редакційно-видавничою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С.Сковороди
Протокол № 6 від 18 червня 2025 р.*

З 41 «КРАЄЗНАВСТВО І УЧИТЕЛЬ – 2024»: Матеріали міжнародної наукової конференції (25 квітня 2025 р., Україна, м. Харків) / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків. 2025. – 73 с. (електронне видання).

У збірці представлені матеріали доповідей учасників щорічної міжнародної наукової конференції «Краєзнавство і учитель – 2025», присвяченої актуальним проблемам історичного та географічного краєзнавства, зокрема традиційним і новітнім технологіям краєзнавчої роботи в навчальних закладах, історії та перспективам краєзнавчого музейництва, туризму тощо, а також регіональним дослідженням з вітчизняної і всесвітньої історії.

Для широкого кола наукової громадськості, працівників освіти і культури, аспірантів, студентів.

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С.Сковороди, 2025

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
В РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Ляшко С. В.	НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНА ІДЕЯ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЗНАНЬ З ІСТОРІЇ НА МАТЕРІАЛАХ НАН УКРАЇНИ	5
Трубчанінов М.А.	РОЗВИТОК В СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ СЛОБОЖАНЩИНИ ПРОМИСЛУ З ВИГОТОВЛЕННЯ ОЛІЇ У ХІХ -НА ПОЧАТКУ ХХст.	7
Вановська І.М.	СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО МУЗЕЮ ПРИ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	11
Харламов М.В.	ПРОТИПОЖЕЖНА ПРОФІЛАКТИКА ТА БОРОТЬБА З ПОЖЕЖАМИ У ЗОЛОЧІВСЬКОМУ РАЙОНІ ХАРКІВЩИНИ НА ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ.	15
Мірошніченко С.В.	СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЖУРНАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ СЛОБІДСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ (ХАРКІВСЬКОЇ) ГУБЕРНІЇ (ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)	17
Свистун Ю.М., Поставка П.В.	ІВАН ГАРАЩЕНКО: МЕЦЕНАТ ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА В ХАРКОВІ (проблеми комеморативної практики).	22
Попков Б.О.	СПРИЯННЯ ВІЙСЬКОВИХ У ПИТАННЯХ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЕВАКУАЦІЇ КОЛЕКЦІЙ МУЗЕЇВ З ЗОНИ БОЙОВИХ ДІЙ.	27
Олійник О.М. Солошенко О.М.	СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА ТА СОЦІАЛЬНІ ЗРУШЕННЯ НА СЛОБОЖАНЩИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	30
Бондаренко Є.І. Трубчанінов М.М.	РОЗВИТОК САМОРОБНОГО ТА КУСТАРНОГО ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО РЕМАНЕНТУ НА СЛОБОЖАНЩИНІ	34
Маринченко Г.М.	КРАЄЗНАВСТВО ЯК СУСПІЛЬНИЙ РУХ НА МИКОЛАЇВЩИНІ.	38
Петков С.В.	ВЕРСІЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ КНЯГИНИ ОЛЬГИ ЗІ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ.	40
ІСТОРІЯ ТА НАРОДОЗНАВСТВО СЛОБОЖАНЩИНИ		
Дьякова О.В.	МАРКЕРИ МАСОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ХАРКІВСЬКОЇ	46

Місостов Т.Ю.	ХАРКІВСЬКИЙ «НАУКОВИЙ ДЕСАНТ» У ВИВЧЕННІ МІСЦЕВИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ СУМСЬКОГО РЕГІОНУ.	56
Лисак Н.П.	ОСОБЛИВОСТІ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СЛОБОЖАНЩИНИ в ХІХ – на поч. ХХ ст..	60
Васильєва Є.А.	ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ЗЕМСТВА В СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ.	63
КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ШКОЛІ ТА ВНЗ: ТРАДИЦІЙНІ ТА НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ		
Прилуцька Т.Д.	ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.	68

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Ляшко С.В.

вчитель історії Лохвицька гімназія №1 Лохвицької міської ради Полтавської області.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16524679>

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНА ІДЕЯ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЗНАНЬ З ІСТОРІЇ НА МАТЕРІАЛАХ НАН УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Збереження та зміцнення національної ідентичності та патріотизму серед молоді є одними з ключових завдань для будь-якої країни, особливо в умовах зовнішніх викликів та зростаючої важливості національної безпеки. Досягнення щодо сучасних якостей та рис фахівця національно-патріотичного виховання нерідко включають в себе різноманітні дослідження з педагогіки, соціології, психології та інших галузей. Сучасні форми і методи патріотичного виховання досліджені у наукових роботах Бардадим О., Василенко С., Холодсько Ю., Страйгородська Л., Кривда В. та ін. Питання патріотичного виховання як складової професійної підготовки майбутнього фахівця представлено в роботах Кульчицького В., Трубчанінова М.. Науковці переконані, що фахівець національно-патріотичного виховання має знати історію та культуру, любити рідну мову, використовувати інноваційні підходи, бути прикладом для наслідування.

Метою є проаналізувати динаміку розвитку національно-патріотичного виховання на основі динаміки змін НАН, та встановити якими інструментаріями має володіти сучасна людина для подальшого формування національної свідомості та патріотичних цінностей серед молоді України.

Виклад основного матеріалу. У своїх дослідженнях науковці звертають увагу на питання формування національної свідомості серед молоді та визначення ключових якостей, необхідних для фахівців у галузі національно-патріотичного виховання; проводять дослідження щодо ролі культурно-освітніх заходів у формуванні патріотичних цінностей учнівської молоді та ідентифікації основних якостей педагогічного персоналу, які сприяють цьому процесу; досліджують вплив новітніх технологій на процес національно-патріотичного виховання та визначенню ключових компетенцій, які необхідні фахівцям в цій галузі для ефективного впровадження інновацій. Фахівець національно-патріотичного виховання пови-

нен володіти рядом якостей та рис характеру, що сприяють ефективно-му впливу на формування національної свідомості та патріотичних цінностей в освітньому процесі: глибокі знання історії та культури, зокрема, зазнає викликів від зовнішніх та внутрішніх факторів, які дестабілізують національну єдність та ідентичність. Серед таких факторів можна виокремити російську агресію, інформаційну війну, економічні та соціокультурні виклики.

Колишня система ідеологічної роботи, встановивши ідеологічний диктат в гуманітарній сфері, значно деформувала духовний розвиток дослідників та науковців, обмеживши доступ до надбань національної культури. Посилення процесу русифікації загальмувало розвиток національних мов, пригнічувало національну культуру та національну свідомість українців. Перед керівництвом наукових установ постали непрості й відповідальні завдання щодо недопущення розколу, зміцнення дисципліни, формування національної свідомості та патріотизму. За цих умов гасло духовного відродження абсолютно логічно було висунуто на перший план. Суть його полягала у пошуку в глибинах історії та національних традиціях українського народу надійної та стабільної світоглядної опори, яка була вкрай необхідною в умовах перехідного періоду[1, с.4].

У цьому контексті важливо досліджувати, які тенденції впливають на формування свідомості молоді, які методи та інструменти ефективні у вихованні патріотизму та національної гордості. Зусилля влади, освітніх установ, громадських організацій і ЗМІ у напрямку підвищення рівня національної свідомості та патріотизму серед молоді мають бути.

Знання історичних фактів та подій дозволяє ретельно вивчати важливі історичні етапи, події та поста-ті, які сформували сучасну країну. Етнічна історія сприяє розумінню структури та взаємовідносин між різними етнічними групами, їх традицій та внеску в історію. Знання про культурні особливості, народні звичаї, релігійні та національні свята дозволяють бути обізнаними в культурному аспекті. Мистецтво і література дозволяє бути обізнаними із творами національних художників, письменників, композиторів, які відображають національну ідентичність[2, с. 14]. У той же час знання життєвого шляху та внеску видатних особистостей в історію та розвиток країни сприяє загальному розвитку особистості.

Висновки. Фахівці з національно-патріотичного виховання повинні використовувати комплексний підхід, поєднуючи різноманітні методи та інструменти для досягнення максимального ефекту. Важливо формувати довіру та підтримку між вихователями та молоддю, щоб стиму-

лювати активну участь у патріотичних заходах та ініціативах.

Джерела та література:

1. Бардадим О. В. Сучасні форми і методи патріотичного виховання. Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників: інтернет-семінари. 2018. С. 1–7.

2. Василенко С. Система патріотичного виховання та її місце в державотворенні сучасної незалежної України. Науковий вісник Миколаївського національного університету В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2015. № 2. С. 14–19.

Трубчанінов М.А.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
ХНПУ імені Г.С.Сковороди*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16524932>

РОЗВИТОК В СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ СЛОБОЖАНЩИНИ ПРОМИСЛУ З ВИГОТОВЛЕННЯ ОЛІЇ У ХІХ -НА ПОЧАТКУ ХХст.

Постановка проблеми. Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. увійшла в соціально-економічну історію Слобідської України як період досить широкого розвитку в селянських господарствах промислу з виробництва олії. Протягом цього періоду сільські кустарні олійниці задовольняли харчовою олією та різноманітними видами технічної оливи більшу частину місцевого населення. Олія, або як її на Слобідській Україні ще часто називали пісне масло, являла собою рослинний жир, що витягувався із насіння, плодів, коренів та інших частин багатьох рослин – олійних рослин. Крім чудових кулінарних властивостей, різноманітні харчові олії, які вироблялися й використовувалися на Слобідській Україні протягом другої половини

ХІХ – початку ХХ ст., містили цілий ряд унікальних речовин, мікроелементів і вітамінів, користь яких для організму важко переоцінити.

Мета. Дослідити основні етапи виготовлення харчової олії на Слобожанщині у ХІХ – на початку ХХст.

Виклад основного матеріалу. Навіть в сучасній Україні простежується очевидна закономірність: чим менше на прилавках магазинів натуральних продуктів – тим більшою популярністю користується натуральна олія, як природне щеплення імунітету. Не дивлячись на те, що в кожному магазині вистачає заводського рослинного жиру, «базарна олія», зроблена за традиційними селянсько-кустарними технологіями минулого, користується широким попитом тонких цінителів

завдяки своєму неперевершеному аромату і оригінальним властивостям.

У досліджуваний період олія, вироблена слобожанськими кустарями в сільських олійницях, користувалася великим попитом, як на внутрішньому, так й на зовнішньому ринках. Повсюдно в Слобідській Україні населення використовувало олію безпосередньо в їжу, у хлібопеченні та кондитерському виробництві. З неї виробляли технічні рослинні жири. В кустарній та фабрично-заводській промисловості використовувались для виробництва оліфи, мийних засобів, лаків, фарб, охолоджувальних рідин, технологічних мастил, освітлювальної оливи та багатьох інших виробів, що поступово входили в життя українського суспільства. Попит на олію кустарного виробництва постійно зростав, що було не випадково. Недолік у харчуванні тогочасних слобожан тваринних продуктів змушувала їх шукати гідну альтернативу. Вживання в їжу натуральних рослинних масел дозволяло їм компенсувати недостачу багатьох біологічно активних речовин необхідних організму людини для повноцінної життєдіяльності. Особливо вживання олії традиційно зростало повсюдно на Слобідській Україні в дні посту, саме тому олію, перш за все конопляну, прийнято було називати пісним маслом [1, с.124-127].

Протягом XIX – початку XX ст. селянське кустарне олійництво стало здобувати на Слобідській Україні масовий характер. Майже в кожному

українському селі працювали міні-олійні, що належали кустарям і заможним селянам та перебували в сфері побутового обслуговування місцевого населення. При достатку самих різноманітних олійних рослин на території Слобожанщини кустарне виробництво олії завжди було тут дуже вигідною справою. Це стосувалося й періоду другої половини XIX – початку XX ст. коли виробництво олії на Слобідській Україні залишалося дуже важливою галуззю кустарної промисловості, в якій за даними на початок XX ст. було зайнято до 4,8 тис. кустарів-олійників [2, с. 388-390]. Річне кустарне виробництво харчової олії та технічних рідких жирів становило на Слобідській Україні на початку XIX ст. понад 250 тис. т. [3, с.176-178].

Зазвичай правильно організоване кустарне олійництво було екологічно чистим, абсолютно безвідходним виробництвом. Крім випуску високоякісних і дешевих харчових олій цей кустарний промисел дозволяв олійням одержувати також рослинні технічні масла, макуху, шрот та деякі інші продукти. В свою чергу рослинні технічні жири служили сировиною для готування різноманітних мастил, мила, побутових і технічних мийних засобів, а також окислених жирів, що тими ж кустарями використовувалися для виробництва оліфи, лаків та фарб. Конопляне, лляне, рапсове та деякі інші масла широко використовувалися в якості освітлювальної оливи, що використовувалося для освітлення селянсько-

го житла, а також в якості так званого лампадного масла. Оболонки насіння – лузга, лушпайка – теж не пропадали даром. В селянських господарствах Слобідської України другої половини XIX – початку XX ст. вони звичайно слугувала грубим кормом для худоби, використовувалася в якості палива для парових двигунів кустарних маслоробок, а з часом – в якості сировини для гідролізного виробництва, продукція якого служила джерелом для одержання різноманітних хімічних продуктів [4, с.8, с.25].

Основною сировиною для широкого розвитку кустарного олійництва на Слобожанщині протягом другої половини XIX – початку XX ст. служили численні олійні рослини, які мали насіння, з яких можна було витягати масла. Селяни Слобідської України широко розводили, головним чином, такі види олійних рослин як: коноплі, льон, соняшник, мак, біла гірчиця, суріпиця, рапс, рицина та ін. У 1913 р. під посівами олійних культур в Слобожанщині перебувало 68 тис. дес., або близько 4 % від посівних площ олійних культур по всій Російській імперії [5, с. 158-160]

Найпоширенішими олійними рослинами на території Слобідської України протягом другої половини XIX – початку XX ст. можна вважати коноплі, льон, мак і соняшник. Коноплі розводилися на Слобідській Україні повсюдно, але найбільшою її продуктивністю відрізнялися села Харківська губ. Зокрема, на початку XX ст. в Ха-

рківська губернії під посівами коноплі знаходилося 32 тис. дес. землі, а на слобожанських землях Курської і воронезької губернії – 19 тис. дес. В період, який нами вивчається, річне виробництво конопляної олії на Слобожанщині становило понад 90 тис. т. [6, с. 149].

Типово слобожанською олійною рослиною був також мак. Він традиційно розводився на землях Слобідської України в дуже великій кількості, тому що особливого уходу не вимагав, а його насіння містило 45% чистої харчової олії. Ще однією найпоширенішою олійною рослиною на Слобідській Україні був соняшник. Річне виробництво соняшникової олії становить понад 100 тис. т. При цьому при переробці в кустарній олійниці кожних 100 кг. насіння соняшнику вихід олії становив до 47 кг, макухи або шроту до 30 кг., а плодових оболонок до 20 кг. Сухі стебла соняшника використовувалися в селянських господарствах Слобожанщини як паливо, а макуха, що залишалася від переробки насіння йшла на корм худоби й вважалися досить живильним кормовим засобом. Плодові й насінні оболонки складалися переважно з целюлози, тому все частіше ставали сировиною для гідролізного виробництва.

Високоякісну технічну оливу слобожанські олійники виготовляли із льону, який теж був традиційною сировиною кустарного олійництва. На Слобожанщині льонарством займалися селяни головним чином у північно-

західних, центральних і північних регіонах. При цьому в тих селянських господарствах, де піклувалися більше про отримання волокна для ткацтва, сіяли льон за назвою «довгунець», що відрізняється висотою стебла й малолистя. На землях Слобідської України, де льон-довгунець ріс погано, селяни засівали на своїх полях низькорослі сорти льону, що давав набагато більше насіння, чим довгунець. Для збереження кращих якостей волокна довгунець смикали до дозрівання його на корені, і насіння дозрівало вже в суслонях, не досягаючи при цьому повного наливу, що значно знижувало його олійність. Низькорослий льон з малоцінним волокном селянки смикали після того, коли насіння цілком дозрівало й давало повний налив, від цього вихід масла з нього значно підвищувався. В другій половині XIX – на початку XX ст. слобожанські селяни все частіше намагалися вести яке-небудь одне льонарство: або для волокна або для масла. Льон, що призначався для виготовлення олії найкраще виростав на новині, особливо на землі корчованій після лісової пожежі. Він любить жирний, чорноземний ґрунт, вимагав перегною та інших добрив. На такій землі льон був досить урожайним і давав гарний урожай залежно від умов посіву і погоди. Вміст олії в насінні довгунця з гарним волокном коливалося між 18 % і 25 %, тим часом як низькорослий льон, що встиг цілком визріти, містив у собі від 35 % до 40 % олії [7, с. 157 – 159].

Проявом значного розширення сировинної бази кустарного олійництва ставало й те, що сировиною олійництва у багатьох сільських олійнях Слобідської України нерідко служили навіть насіння і плоди рослин, що містили порівняно небагато жиру. Зокрема в багатьох сільських олійнях олію віджимали з абрикосових, вишневих, сливових, персикових та інших плодових кісточок, а також з насіння томатів, гарбуза, кавунів, тютюну тощо. Це ставало характерним в першу чергу для тих регіонів Слобожанщини, де селяни займалися огородництвом та баштанництвом

Висновки. Таким чином, протягом другої половини XIX – початку XX ст. слобожанські сільські олійники переконливо довели велике значення дрібного олійництва як в регіональній, так й в національній економіці. Протягом другої половини XIX – першої третини XX ст. кустарне виробництво олії стало невід'ємною частиною економічного та духовного життя українського народу, наповнюючи його своєрідними виробничими традиціями, звичаями та обрядами. Саме у розглянутий період в розвитку кустарного олійництва відобразилися всі основні модернізаційні процеси, які в той час відбувалися в українському суспільстві. В результаті виросли масштаби олійництва, значно розширилася його сировинна база й, відповідно, асортимент олій й технічних мастил, що вироблялися в дрібних олійнях.

Джерела та література:

1. Зеленін Д.К. Східнословянська етнографія. – К.: Наука, 1991. – 511 с.
2. Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. – СПб.: Б.и., 1914. – 615 с.
3. Свод статистических сведений по сельскому хозяйству России к концу XIX века. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1913. – Вып. 7. – 234 с.
4. Журнал Совещания о нуждах кустарных промыслов. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1905. – 96 с.
5. Свод статистических сведений по сельскому хозяйству России к концу XIX века. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1913. – Вып. 7. – 234 с.
6. Статистический временник Российской империи. Серия 2. Выпуск 3. – СПб.: Центр, стат. комитет МВД, 1872. – 581 с.
7. Статистический временник Российской империи. Сер. 3. Вып. 19. – СПб.: Тип. МВД, 1897. – 241 с.

Вановська І.М.

*кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
лінгвістичного науково-дослідного
управління науково-дослідного центру
Військового інституту,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16525117>

СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО МУЗЕЮ ПРИ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.

Процес створення музею чи музейного утворення при військовому навчальному закладі має свою специфіку та відрізняється як від процедури створення музею при закладах освіти системи Міністерства освіти і науки України, так і від процедури створення військових музеїв. Здебільшого організація роботи музею чи музейного утворення при військовому навчальному закладі подібна до роботи звичайного музею, бо, незважаючи на специфіку підпорядку-

вання та звітності, порядку доступу до музею та музейних предметів, музеїв (кімната) бойових традицій – це підрозділ, створений у спеціально відведеному й обладнаному приміщенні у військовому навчальному закладі, призначений для збирання, вивчення, збереження, використання та публічного представлення музейних предметів і музейних колекцій, популяризації історії збройних формувань. Відповідно до [Закону України "Про музеї та музейну справу"](#), [Указу](#)

Президента України від 22 березня 2000 року N 489 "Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України",

з метою удосконалення системи діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України, підвищення ролі музеїв у військово-патріотичному вихованні, збереження та використання пам'яток матеріальної і духовної культури у військовій сфері, залучення особового складу військ (сил), громадян України до надбань національної військової історико-культурної спадщини

На сьогодні в Україні налічується 18 військових навчальних закладів, які входять до структури Міністерства оборони України, а відтак готують еліту Збройних сил України. На базі кожного з цих закладів освіти є збірка предметів і матеріалів, які мають безпосередній зв'язок з історією самого закладу, розвитком збройних сил та історією України в цілому. Постає важливе питання відповідного оформлення документів щодо супроводу таких збірок, формування кімнат історії та слави військового навчального закладу як музею чи музейного утворення, запровадження відповідного обліку предметів і матеріалів, створення необхідних умов зберігання та забезпечення статистичного звітування, що й зумовлює актуальність обраної теми.

Завдяки формуванню експертного наукового середовища навколо

центрів і музеїв науки, у своїй діяльності вони здатні швидко реагувати та шукати відповіді на актуальні науково-освітні, культурні чи соціальні проблеми. З початком повномасштабного військового вторгнення Росії проти України науково-освітній потенціал центрів і музеїв при військових закладах має можливості набутти нового, особливого значення для українського суспільства.

У своїй діяльності музей (музейне утворення) при військовому навчальному закладі керується документами, які регулюють взаємовідносини в музейній галузі, зокрема Законом України «Про культуру» (Верховна Рада України, 2010); Законом України «Про охорону культурної спадщини» (Верховна Рада України, 2000); Законом України «Про музеї та музейну справу» (Верховна Рада України, 1995); постановою Кабінету Міністрів України від 20.07.2000 № 1147 «Про затвердження Положення про Музейний фонд України» (Кабінет Міністрів України, 2000); нормативно-правовими документами Мінкультури України з питань діяльності музеїв (Міністерство культури і мистецтв України, 1998, 2001; Міністерство культури України, 2016).

Водночас, як організація, що входить у структуру Збройних сил України та підпорядковується Міністерству оборони України, музей при військовому навчальному закладі керується нормативно-

правовими документами Міністерства оборони України; Положенням про організацію діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 17.07.2018 № 343 (Міністерство оборони України, 2018); Інструкцією з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України, затвердженою наказом Міноборони України від 10.07.2019 № 374 (Міністерство оборони України, 2019).

Вище перелічена нормативна база дає нам можливість наголошувати на тому, що, при Збройних силах України можуть бути створені музеї таких профілів:

- ✓ історичні,
- ✓ науково-технічні,
- ✓ літературні,
- ✓ художні,
- ✓ архітектурні тощо.

Якщо ми говоримо про музеї при військових навчальних закладах, то найчастіше це кімнати бойових традицій чи слави, відповідно історично-військового спрямування та бойового шляшу викладачів, курсантів та випускників цих закладів освіти.

Створюють музей з дотриманням принципів доцільності, актуальності, зацікавленості, що зазвичай є результатом цілеспрямованої, систематичної, творчої, пошуково-дослідницької, фондової, експози-

ційної, методичної, культурологічної та просвітницької роботи.

За звичай ідея створення музею у закладі освіти належить викладачам ентузіастам, яким не байдужа доля закладу освіти і вони хочуть залишити свій власний слід в історії цього закладу, а також нормативні розпорядження які зобов'язують створювати такі музеї (кімнати), відповідно до нормативних документів та концепції національно-патріотичного виховання. Саме з цього і починається довгий шлях від ідеї в її подальшу реалізацію. Рішення про створення штатного музею (музейного утворення) при військових навчальних закладах ухвалює Міністр оборони України за поданнями відповідних командирів (начальників) навчальних закладів, узгодженими з Департаментом військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України [1, с. 28].

Подання про створення музею при військовому закладі освіти із зазначенням мети видає начальник військового навчального закладу в тому разі, якщо є підстави та відповідна ініціатива педагогічного колективу або керівника військового навчального закладу, а також наявні:

- ✓ фонд музейних предметів, зібраних і зареєстрованих в *інвентарній книзі* оригінальних пам'яток історії, культури, природи, на основі яких буде побудована експозиція певного профілю;

- ✓ приміщення (окреме, ізольоване) й обладнання, що забезпечують збереження, вивчення та експонування музейних колекцій;
- ✓ засоби охорони та пожежної сигналізації.

Музей при військовому навчальному закладі вважають створеним, якщо в ньому є:

- ✓ положення про музей;
- ✓ фонд музейних предметів, зібраних і зареєстрованих в інвентарній книзі оригінальних пам'яток історії;
- ✓ приміщення (окреме, ізольоване) й обладнання, що забезпечують збереження, вивчення та експонування музейних колекцій;
- ✓ тематико-експозиційний план музею;
- ✓ експозиції, які відповідають за змістом та оформленням;
- ✓ засоби охорони та пожежної сигналізації;
- ✓ фінансування та кадри для належного функціонування;
- ✓ розклад роботи музею.

Перед відкриттям комісія з приймання музеїв, створена при Міністерстві оборони України, має провести огляд. До складу такої комісії залучаються представники органу морально-психологічного забезпечення, штабу, режимно-секретного органу, начальник і працівники музею, фахівці з озброєння та ін. Комісія зобов'язана провести ретельну перевірку всіх ма-

теріалів перед відкриттям експозиції з метою недопущення витоку інформації з обмеженим доступом і скласти акт приймання. Акт приймання музею (музейного утворення) складається в трьох примірниках, що затверджує начальник військового навчального закладу, у підпорядкуванні якого перебуває музей [2, с. 80]. У разі ліквідації військового навчального закладу, при якому діє музейне утворення, а також музею командири (начальники) за погодженням з Департаментом військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України передають зібрання, колекції та окремі музейні предмети до Національного військово-історичного музею України.

Розібратися у масиві документів, які потрібно мати для започаткування роботи музею при військовому навчальному закладі, може тільки досвідчений працівник. Окрім того, музеї при військових навчальних закладах мають одночасно керуватися несумісними або повторюваними директивами щонайменше трьох різних міністерств, а в деяких питаннях реєстрації та обліку такого типу музеїв взагалі наявні незаповнені жодними нормативно-правовими актами законодавчі прогалини. У таких умовах військові заклади зазвичай залишають предмети з колекцій, які в них є, у стані складів і клубів, бо процес ведення документації й обліку занадто складний.

Джерела та література:

1. Коткова В., Прохаська І. Загальні засади створення військового музею (музейного утворення) при військовому навчальному закладі. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музеєзнавство і пам'яткознавство*, №4, 2021. С. 25-33.

2. Дунець В. Б., Пуртова А. А. Місце та роль музеїв і центрів науки в суспільстві. Музейна педагогіка в науковій освіті: монографія / ред. кол.: С. О. Довгий, О. М. Топузов, В. А. Бітаєв та ін.; за наук. ред. С. О. Довгого. Київ: Національний центр «Мала академія наук України», 2020. С. 72–83.

Харламов М.В.

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України
<https://doi.org/10.5281/zenodo.16525355>

ПРОТИПОЖЕЖНА ПРОФІЛАКТИКА ТА БОРОТЬБА З ПОЖЕЖАМИ У ЗОЛОЧІВСЬКОМУ РАЙОНІ ХАРКІВЩИНИ НА ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ.

В наш час в Україні відбувається кривава війна, однак історична наука не стоїть на місці і наукові дослідження тривають. Проте на теперішньому етапі свого розвитку українська історична наука не приділяє потрібної уваги вивченню проблемних питань історії пожежної справи в Україні, на мій погляд. Хоча наукова актуальність вивчення цих аспектів є беззаперечною. Вивчення питань справи боротьби з пожежами та попередження пожеж в Українській соціалістичній радянській республіці (УСРР) в історичній ретроспективі, в тому числі і на регіональному рівні є достатньо важливим та актуальним, оскільки дає можливість охарактеризувати не розроблені в історичній науці України проблемні питання.

Слід визнати, що аналіз проблем протипожежної профілактики та боротьби з пожежами у Золочівському районі Харківщини на початку 1930-х років є темою, що не досліджувалася вітчизняними та іноземними вченими. Звернення уваги до цієї тематики спонукало не висвітлення зазначених проблемних питань в історіографічному масиві вчених. Дана наукова розвідка базується на недосліджених документах Державного архіву Харківської області (ДАХО), в тому числі і по Золочівському району Харківського округу. В ДАХО збереглася достатньо велика кількість недосліджених архівних документів (постанов, циркулярів, інструкцій, обіжників, наказів та протоколів) з питань в тому числі і пожежної охорони та профілактики на Золочівщині

Харківського округу у досліджуваний період. Завданням цієї роботи є: охарактеризувати особливості протипожежних профілактичних заходів та заходів із гасіння пожеж на Золочівщині Харківського округу на початку 1930-х років.

На початку 1930-х років на території Золочівського району Харківського округу тривали процеси колективізації та розкуркулення. У зв'язку з чим збільшувалася кількість пожеж через підпали, які були спричинені діями невдоволених радянською владою селян. Також традиційно збільшувалося кількість пожеж через недбалість, халатність та не дотримання правил пожежної безпеки особливо у літній період. Комуністична влада намагалася покращити стан пожежної профілактики та пожежогасіння усіма доступними засобами. Але дуже часто виникали й перешкоди цьому. В листі від 25.04.1930 року від керівника Золочівського районного відділу комунального господарства Гончаренка, який опікувався вогнеборчими справами в районі до всіх колгоспів та товариств спільної обробки землі зазначалося: «У зв'язку із настанням сухої погоди та небезпеки розповсюдження пожеж на селі вимагається від усіх професійних робітників пожежних команд та добровільних пожежних дружин твердої серйозної роботи по боротьбі з пожежами, що знищують цілі селянські двори, а іноді і майно колективних господарств, завдаючи величезних збитків. Усі робітники-пожежники, а також населення, особливо колгоспні маси повинні бути готові до боротьби зі стихією вогню. Деякі правління ТСОЗів (товариств спільної обробки землі), як приклад ТЗОЗ «Червона поляна» не відпустило на бойове чергування члена добровільного пожежного товариства товариша Лебе-

динця. Такі випадки з боку ТСОЗів є прикладом невірною та бюрократичного підходу до такої важливої справи, як охорона народного господарства. Вимагаю таких випадків більше не допускати, а навпаки усім членам добровільних пожежних команд, коли вони знаходяться на чергуванні виписувати повний трудовдень. Ні в якому разі не гальмувати обов'язків добровільного охоронця народного господарства від пожеж» [1, арк. 23].

Харківська окружна споживча спілка на початку 1930-х років також зверталася до керівництва Золочівського району з метою належного врегулювання питання із забезпеченням організацій, установ та господарств району пожежним реманентом. «Справі постачання колективного сектору пожежним реманентом досі не приділено належної уваги. Заяви на цей реманент нерівномірні. Спостерігаються випадки, коли та чи інша організація спочатку відмовляється дати заявку на пожежний інвентар, а через деякий час вимагає велику кількість реманенту або навпаки. Отож, щоб поставити цю роботу на відповідні рейки, пропонуємо негайно зв'язатися із районним пожежним інспектором та за їх допомогою виявити потребу колгоспів, сільрад та райвиконкому в цьому реманенті, особливо в пожежних машинах, пам'ятаючи, що до початку літнього сезону всі згадані установи повинні бути повністю забезпечені пожежним реманентом. Заявки на потрібну кількість реманенту без затримки надсилайте нашому організаційному відділу» [2, арк. 17].

Більше невдоволення стосовно дотримання правил боротьби з вогнем на Золочівщині у зазначений період у керівництва району було саме до ТСОЗів. У доповідній записці Золочівського

районного пожежного інструктора Попова зазначалося, що ТСОЗи найчастіше не дотримуються правил пожежної безпеки та розпоряджень пожежних комісій. Деякі ТСОЗи не придбали пожежні бочки та зовсім не виїжджають на гасіння пожеж. В останньому випадку справу розглядалися органами Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР (НКВС УСРР), а винні притягалися до відповідальності [1, арк. 27].

Для покращення стану пожежної безпеки в Золочівському районі у травні 1930 року було видано лист – розпорядження від районного пожежного інструктора до всіх радгоспів, колгоспів, ТСОЗів та комун району. «З отриманням цього листа негайно приступити до виконання таких завдань. 1. Всю худобу, яка знаходиться у помешканнях, що не відповідають пожежним вимогам (клуні, хліви криті соломою) негайно з них забрати та перевести до помешкань з дотриманням пожежних правил. Де таких немає – тримати худобу на свіжому повітрі. 2. Перевіряти сторожову пожежну охорону, особливо у нічний час, а де такої немає – негайно організувати. 3. Ні в якому разі під сувору відповідальність не брати пожежних бочок та іншого

приладдя на інші потреби окрім проти-пожежних. 4. Встановити чергування біля пожежних сараїв людей із кіньми з таким розрахунком, щоб можна було виїхати під час пожежі не менше як з двома бочками та однією помпою. 5. За невиконання цього розпорядження вся відповідальність покладається на голів даних підприємств, а також на голів сілрад, де розташовуються ці підприємства» [2, арк. 19].

Як бачимо протипожежна профілактика та боротьба з пожежами у Золочівському районі Харківщини на початку 1930-х років мали свої недоліки та проблеми, однак спільними зусиллями місцевої влади, населення, професійних та добровільних вогнеборців боротьба з вогнем поступово ставала більш ефективною. В подальшому можливі наукові розвідки у даному напрямі, стосовно інших районів Харківщини, а також інших областей України.

Джерела і література

1. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). Ф.Р-1964. Оп. 1. Спр. 283. 102 арк.
2. ДАХО. Ф.Р-845. Оп. 2. Спр. 233. 465 арк.

Мірошніченко С.В.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
ХНПУ імені Г.С.Сковороди*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16526729>

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЖУРНАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ СЛОБІДСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ (ХАРКІВСЬКОЇ) ГУБЕРНІЇ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Постановка проблеми. Сучасно регіональна журналістики активно

розвивається. Природно, що інтерес до її минулого збільшується. Журна-

лістика кінця XIX – початку XX століття функціонувала в умовах становлення інформаційного ринку, конкурентної боротьби за читача. Досвід друку тих років актуальний та повчальний для сучасної журналістики, і природно привертає і сьогодні все більшу увагу дослідників.

Науковий інтерес до періодичного друку Харківської губернії викликаний й тим, що процес становлення місцевої преси мав одночасно і загальнодержавне значення: перше на українських землях у складі Російської імперії періодичне видання було започатковане саме у Харкові.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням становлення і розвитку місцевої журнальної преси займалися багато дослідників дорядянського (Градовський А., Лемке М., Арсеньев К.) [1, 4, 11], радянського (Ігнатієнко В., Кревецький І., Санцевич А.) [9, 10, 4] і сучасного періоду (Михайлін І., Животко О., Чорний Д., Сарнацький О.) [5, 12, 15, 22]. Однак лише глибокий аналіз збережених екземплярів харківської журнальної преси дає можливість максимально заглибитися в ту епоху, глибше розкрити специфіку формування журналів найрізноманітнішої жанрової спрямованості [2, 3, 6-8, 13, 16-21].

Отже, **мета статті** - виявити та проаналізувати роль економічних, соціо-культурних та ідейно-політичних чинників появи і головні етапи розвитку регіональної журна-

льної преси, її кількісно-якісні характеристики і взаємовплив на них загального рівня розвитку краю.

Виклад основного матеріалу.

Свій початок харківська журнальна преса, як і газетна, веде із заснування Імператорського Харківського університету: так, у різні часи випускники та співробітники ІХУ видавали перший сатиричний часопис в Україні – «Харьковский Демокрит», перший на українських землях у складі Російської імперії літературно-мистецький, науковий і громадсько-політичний журнал «Укранский вестник». Останнє видання мало доволі чітко акцентований національний характер: серед статей домінували матеріали історико-етнографічного змісту [19, 16].

У 1817 році у краї зароджується й галузева журнальна періодика – Ф.Пільгер засновує «Украинский домовод» (1817 рік) - часопис із проблем ветеринарної медицини [17].

Останнім журнальним виданням першої половини XIX століття у губернії став «Украинский журнал» (1824 рік) - науково-літературний громадський часопис, який попри домінування в ньому релігійної проблематики, посів одне з провідних місць серед серйозних академічних видань того часу [18].

Переважаання консервативних поглядів в МНО, збільшення релігійного впливу на освіту, за підтримки з боку найвищих сановників, призводить до поступового закриття і зане-

паду періодичної преси, зокрема, й у нашому регіоні. Її місце посідає альманахова преса (30-40-і роки XIX століття), а згодом аполітична науково-освітня журнальна періодика – «Труды», «Сборники» різноманітних наукових товариств (дослідників природи, фізико-хімічних наук, історико-філологічного товариства).

У 80-х роках XIX століття відбувається зародження спеціалізованої журнальної періодики, і вже на початок XX століття формується розгалужена мережа журнальної періодичної преси, зокрема, медичних часописів «Врачебная хроника Харьковской губернии», «Журнал кожных и венерических болезней», «Харьковский медицинский журнал» [20].

Постійна еволюція та рух уперед призводять до появи якісно нових типів журнальної преси, зокрема сатиричної, представників якої у регіоні після першої російської революції налічувалося 14. Маючи різну політичну платформу, третина з них припинилася із початком реакції, інша – за 2-3 місяці потому.

Новим напрямом у харківській журналістиці кінця XIX – початку XX століття стала іншомовна преса, перш за все, україномовна, зокрема, громадсько-політичний часопис М. Міхновського «Сніп». Спроби заснування української преси робітничо-селянської спрямованості зазнали невдач і через матеріально-технічну неорганізованість, і через цензурні утиски.

Крім україномовної, у місті виходили часописи релігійної спрямованості німецькою та польською мовами.

Преса міського самоврядування була представлена «Журналами Харьковской городской думы», а згодом «Известиями ХГД» [6, 8].

Невдалою виявилася наполеглива спроба харківського губернського земства заснувати свій власний загальноземський орган, клопотання про який губернські земці починають надсилати до МВС із 1865 року. Основною перепорою на цьому шляху стало прагнення земства видавати свій орган за розширеною програмою (із обговоренням суспільно-політичних питань), що було під суворою заборорою у МВС. Було розроблено три проєкти щодо організації цього видання, але жоден не був прийнятий МВС як через зовнішні чинники (революційні рухи, терор проти урядовців), так і через внутрішні обставини (перевага у різні періоди існування земства консервативно настроєних землевласників, а відповідно й відсутність кворуму для прийняття рішень). Лише клопотання 40-го засідання губернських земських зборів у 1905 році було прийняте у Головному Управлінні у справах друку та у МВС відповідно, але революційні події та реакційна хвиля не дозволили реалізувати ці наміри. Одночасно із цим було дозволено видавати у 1911-1912 роках двом повітовим земствам (Вовчанському та

Сумському) власні органи – «Земський листок Сумского уезда» та «Волчанский земский листок» [7, 3].

Певною новацією у галузі друкованого слова стала поява й профспілково-кооперативних часописів, але через обмежене фінансування та політичну неблагонадійність редакторсько-видавничого корпусу, період її існування не був тривалим. Журнали, присвячені кооперативному руху, через переважно господарчу спрямованість, успішно замінили занепадаючу через цензурні утиски профспілкову пресу.

Комплекс сприятливих умов сприяв появі наприкінці 80-х років XIX століття економічної журнальної преси, основними напрямками якої стали агрономічна, торгівельно-промислова і транспортна. У першому випадку активну роль у заснуванні видань зіграли Харківське сільськогосподарське товариство і губерньська земська управа, появі часописів торгівельно-промислової спрямованості регіон завдячує представникам торгівельно-промислових кіл, вплив яких на економічне й політичне життя у столиці та регіонах посилюється на початку XX століття.

Жанровою і тематичною строкатістю вирізнялася харківська мистецька преса початку XX століття, більшість з якої не мали ані передплатників, ані значного накладу через чітко окреслену специфічну направленість. Найбільш яскраво це проявилось із початком I світової

війни, коли їхня інформації перестала користуватися попитом через неактуальність і специфічність. Не оминула ці видання й загальна комерціалізація та політизація преси, коли на її шпальтах друкувалася довідкова або профспілкова інформація.

Початок XX століття вирізнявся не лише появою принципово нової журнальної періодики, але й певним удосконаленням вже існуючої. Так, розвиток освіти губернії був представлений у XIX столітті «Циркулярами Харьковского учебного округа», до яких у 1915 році додалася така необхідна на той час «Наука и школа», присвячена актуальним та невирішеним питанням середньої освіти, які голосно звучали зі сторінок й місцевої громадсько-політичної преси [21, 13].

Релігійна і духовно-просвітницька преса, найбільш тривалим серед якої став журнал «Вера и разум», також зазнала трансформації згідно запитів тогочасного суспільства [2].

Отже, загальна тенденція еволюції та невпинного руху вперед знайшла свій прояв і у формуванні системи харківської журнальної періодики того часу. Протягом 1901 – 1916 років у місті та повітах видавалося близько 130 журналів, вісників, «Трудов», бюлетенів. Найбільшу групу становили видання, пов'язані з висвітленням проблем промисловості та техніки, 14 видань були присвячені медичним проблемам, більше 10

журналів були пов'язані з пропагандою досягнень сільськогосподарської науки.

Однак треба зазначити, що приріст спостерігався здебільшого за рахунок появи наукових і спеціальних галузевих, офіційних (урядових і земських) журналів, які виявилися найбільш тривалими і функціонували за казенний рахунок, державну субсидію або підтримувалися впливовими підприємницькими колами.

Таким чином, журнальна періодика в цей період мала ряд особливостей:

- її поява була викликана початком принципово нового етапу в розвитку країни, а також специфічними особливостями регіональної економіки;
- засновниками більшості видань виступали громадські об'єднання або окремі фінансово-економічні групи, чиї погляди та інтереси вони відстоювали;
- розширювалася вузькогалузева направленість спеціальної преси, коли висвітлення матеріалу відбувалося крізь призму подій і потреб суспільства.

Кількість періодичних видань — показник ступеня розповсюдження інтересу до життя своєї країни та співгромадян. Не зважаючи на значні перешкоди об'єктивного та суб'єктивного характеру, на кінець XIX – початок XX століття Харківська губернія була репрезентована майже сотнею журнальних видань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсеньев К. К. За четверть века (1871-1894 года). Петроград.: П. П. Гершунин и К°, 1915. 615 с.
2. Вера и разум. 1894. №№ 1-24.
3. Волчанский земский листок. 1912. №№ 6-7, 13, 17.
4. Градовский А. Д. Законодательство о цензуре. СПб.: типо-литогр. Б.М. Вольфа, 1907. 254 с.
5. Животко А. Історія української преси. К.: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
6. Журнал Харьковской городской думы. 1872. №№ 18-31.
7. Земский листок Сумского уезда. 1912. №№ 3-4, 8.
8. Известия Харьковской городской думы. 1916. №№ 1-12.
9. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси (1816-1916 рр.). Х.; К.: Держвидав України, 1930. 288 с.
10. Кревецький І. Початки преси на Україні (1776-1850 рр.). Львів.: Наук. тов. ім. Т. Г. Шевченка, 1927. 26 с.
11. Лемке М. Думы журналиста. СПб.: Изд. М.В. Пирожкова, 1903. 182 с.
12. Михайлин І.Л. Основи журналістики: підруч. [Вид. 2-е доп. і поліпш.]. Х.: ХІФТ, 2000. 278 с.
13. Наука и школа. 1915. №№ 1-5.
14. Санцевич А. В. Періодична преса як комплекс історичних джерел. Український історичний журнал. 1988. №. С. 67.
15. Сарнацький О.П. Адміністративні і цензурно-судові утиски ца-

ризмом легальної періодичної преси українських політичних партій (1907 – 1910 роки). Вісник Київського університету. Серія «Історія». 2003. Вип.68-70. С. 66-73.

16. Украинский вестник. 1819. Ч.10, Кн.8, 10, 11.

17. Украинский Домовод. 1817. Кн.2.

18. Украинский журнал. 1824. № 16, № 17, №№ 5-6, №№ 11-12, №№ 19-21.

19. Харьковский Демокрит. 1816. № 1-3.

20. Харьковский медицинский журнал. 1906. № 1.

21. Циркуляры Харьковского учебного округа. 1861. № 1-15.

22. Чорний Д.М. Харків початку ХХ століття: історія міста, долі людей. Х.: Б.В., 1995. 118 с.

Свистун Ю.М.

*вчитель історії Олексіївського ліцею
Краснокутської селищної ради Богоду-
хівського району Харківської області*

Поставка П.В.

*учениця 9 класу Олексіївського ліцею
Краснокутської селищної ради Богоду-
хівського району Харківської області.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16527085>

ІВАН ГАРАЩЕНКО: МЕЦЕНАТ ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА В ХАРКОВІ (проблеми коммеморативної практики).

Постановка проблеми. Актуальність нашого дослідження полягає у відновленні історичної пам'яті щодо І. С. Гаращенко, відомого своєю меценатською діяльністю в роки Української революції. На сьогодні відсутнє комплексне дослідження про життя та діяльність Івана Степановича Гаращенко, що підсилює необхідність об'єктивного та всебічного вивчення його послідовної підтримки Першої Української гімназії імені Бориса Грінченка в Харкові.

Джерельна база дослідження. Інформація з досліджуваної теми міститься в спогадах Івана Степановича Гаращенко, опублікованих у збір-

нику матеріалів присвячених 50-ти річчю відродження УАПЦ [6]. До вивчення проблематики пов'язаної зі створенням Першої Української гімназії імені Бориса Грінченка в Харкові зверталися Л. Дражевська [7], Г. Костюк [10], Т. Маньківська [11], Н. Сорган [15]. Але необхідно відзначити, що комплексного дослідження, предметом якого було б вивчення як діяльності Івана Гаращенко, так і створення Першої Української гімназії імені Бориса Грінченка в Харкові не існує.

Деякі аспекти пов'язані з гімназією, зокрема оцінки її діяльності, було віднайдено у газетах, що вида-

валися у Харкові у добу Української революції [12, 14]. Особливої уваги заслуговують краєзнавчі розвідки харківського краєзнавця Едуарда Зуба [8, 9]. В них Едуард Зуб звертається, зокрема, до питань що розкривають діяльність І. Гаращенка зі збереження гімназії як української школи в період денікінської окупації Харкова.

В дослідженні використано архівні матеріали Державного Архіву Харківської області [4, 5], Галузевого Державного архіву СБУ [3], Архіву Управління СБУ в Харківській області [2].

Формування світогляду І. Гаращенка під впливом Української інтелігенції міста Харкова. Особливе місце в цьому процесі посідає знайомство з Г. М. Хоткевичем. «Нікому не відмовляв хто до мене звертався з пропозицією підтримати національну справу», - саме так діяв Іван Степанович в перші місяці Української революції [6, с. 13].

Навесні 1918 року Іван Степанович Гаращенко долучається до, напевно, найграндіознішого свого проєкту – створення Першої Української гімназії імені Бориса Грінченка. Це був той період в історії України, коли всі однодумці Івана Степановича повірили в обнадійливі слова Універсалу Центральної Ради: «...вплоть до отделенія» і сподівалися, що саме Україна буде першою серед народів колишньої Російської імперії щодо створення власної держави [6, с. 14].

Ідея створення української гімназії в Харкові об'єднала навколо цієї справи проукраїнський актив міста: професуру та викладачів університету, простих вчителів, політичних діячів тощо. Цей проєкт знайшов

підтримку і серед тодішньої міської влади, яка допомогла із оформленням оренди 14 класних кімнат у приміщенні 2-ої класичної гімназії неподалік від Благовіщенського собору. Всі організаційні питання були вирішені в достатньо стислі терміни, але обіцяні кошти на облаштування української гімназії від держави так і не надійшли. Іван Гаращенко виділив на благородну справу 150 000 карбованців і «... гімназія була в дуже короткий час устаткована, як можна по тодішніх тяжких обставинах, якнайкраще, до харчування дітей та вчителів включно» [6, с. 14; 7, с. 82].

За спогадами Івана Степановича «...віками очікувана освіта рідною мовою, мрія багатьох поколінь здійснилася величезними зусиллями наших працівників науки й патріотів» [6, с. 14]. 24 вчителі Першої української гімназії в Харкові на чолі з директором О. І. Поповим були першими, хто почали навчати рідним словом на Слобожанщині [11, с. 2] (Додаток Б).

Але вже влітку 1919 року, після захоплення Харкова Добровольчою армією Антона Денікіна, сталася біда. Про це Іван Степанович згадував так: «нам об'явили, що України «не було, і бити не может» і наказ в семиденний термін... «очістити казбонне помещеніє второй гімназії» [12, с. 2].

Керувати освітою в окупованому білогвардійцями Харкові взявся генерал-лейтенант Май-Маєвський який видав наказ №22 від 16 серпня 1918 року згідно з яким доводилося до населення підпорядкованих йому територій вимоги Особливої наради при Головнокомандуючому зброй-

ними силами Півдня Росії щодо освіти. І одним із наріжних питань, що страх як турбувало ту Особливу Наряду було питання «об учебных заведениях преподавания на малорусском языке» [13]. Цим наказом було перекреслено все те позитивне, що було зроблено на ниві українізації освіти з 1917 року.

Було зроблено все можливе, щоб урятувати Першу Українську гімназію в Харкові. До генерала Май-Маєвського прибула ціла делегація у складі членів піклувальної ради гімназії Гната Хоткевича та Володимира Доленка, голови батьківського комітету Івана Гаращенко, директора гімназії Олександра Попова та його заступника Феодосія Федюченка. Про результати відвідування «главноначальствующего» генерала через 12 років на допиті у ДПУ Олександр Іванович Попов свідчив наступне «...Май-Маєвський грубо заявил что гимназии на «собачьем языке» он не разрешит. А на малорусском наречии частную гимназию без прав открыть можна» [3, арк. 206].

Не втрачаючи надії врятувати українську гімназію, український актив Харкова спробував звернутися до ще одного впливового військового, генерала Андрія Шкуро, який хоча і був заклятим поборником «єдиної і невіддільної», проте досить пристойно розмовляв українською мовою, бо походив з кубанських козаків. Але і цей генерал нічим не допоміг, лише, за свідченнями О. І. Попова «принял нас в пьяном виде, и, кроме фразивных шуток мы от него ничего не слышали» [3, арк. 206].

Напевне, в такій драматичній і несприятливій ситуації дехто змирився би і відклав мрії про українську

гімназію до кращих часів. Так, можливо, зробив хтось інший, але не Іван Степанович Гаращенко. Як голова батьківського комітету гімназії, вжив «... всіх заходів, щоб не переривати навчання і знайти приміщення...» [6, с. 143]. Доволі швидко було знайдено занедбаний, знищений пожежею у 1913 році двоповерховий будинок по вулиці Коцарській, 34, що належав колишньому директору Земельного банку. І хоча будинок був у жахливому стані, іншого виходу не було і потрібно було приступати до ремонту. «Упродовж дев'яти днів, - згадував Іван Гаращенко, - було відремонтовано 14 кімнат: проведено електрику, водогін, каналізацію, залатано місцями прогорілий дах, встановлено шиби в вікнах і пофарбовано підлогу. День і ніч працювали люди: усе було приведено в належний порядок, і 21 серпня 1919 року було переведено все майно на Коцарську вулицю, до відремонтованого будинку» [6, с. 143].

Під час відкриття Української гімназії було проведено урочистий молебень. Почесним гостем на відкритті гімназії був професор Харківського університету Микола Сумцов.

Але заради справедливості необхідно зазначити, що ситуація із Українською гімназією імені Бориса Грінченка була скоріше винятком, аніж правилом. Три початкових школи із викладанням українською мовою так і не змогли почати заняття восени 1919 року: державне фінансування припинилося, а із щедрими меценатами, як Іван Степанович Гаращенко, якось не склалося.

Іван Степанович Гаращенко мав не лише великий гаманець, але і велике українське серце і Перша Ук-

раїнська гімназія ім. Б. Грінченка багато у чому своєму відкриттю має завдячувати саме йому. Ще протягом чотирьох місяців після відкриття гімназія утримувалася, в тому числі і видатки на заробітну плату учительському персоналу, коштом Івана Степановича Гаращенка. На першу Українську гімназію в Харкові він пожертвував майже 200 000 карбованців.

Про якість освіти у Першій Українській гімназії свідчить той факт, що коли більшовики в грудні 1919 року окупували Харків, то змушені були визнати, що «...найкраще стоять школи громадські та українська гімназія ім. Грінченка, котрі забезпечені педагогічним персоналом, паливом...» [14, с. 2]. Кращими виявилися саме українські школи, якими опікувалися громади та меценати.

За свою суспільно-політичну діяльність Іван Степанович Гаращенко неодноразово заарештовувався та був ув'язнений. Зокрема в 1920 році Іван Гаращенко перебував у радянському концтаборі на вулиці Сумській, 61. В 1936 році І. Гаращенко був засуджений до трьох років позбавлення волі у віддалених виправно-трудових таборах [1, арк. 50-52].

Проблеми комеморації. В 2024 році одна із вулиць м. Харкова була названа іменем Івана Гаращенка. Але ми вважаємо, що потребують відновлення і об'єкти, пов'язані з іменем Гаращенка. І перш за все, це стосується Першої Української гімназії імені Б. Грінченка. Поява такого закладу загальної середньої освіти в м. Харкові вирішує не тільки увічнення пам'яті І. С. Гаращенка та Б. Грінченка, але і сприяє відновленню

історичної пам'яті щодо першого навчального закладу, що почав навчання українською мовою в Харкові. На жаль, це питання не знаходить розуміння в Департаменті науки та освіти ХВА та Департаменті освіти і науки м. Харкова.

Продовжується робота і щодо меморіалізації імені Івана Гаращенка в Краснокутську, де він народився.

Підсумовуючи вище викладений матеріал, можна зробити висновок, що Іван Степанович Гаращенко розумів не тільки необхідність поширення освіти серед дітей ремісників, торговців, купецтва, робітництва, але і всіляко сприяв відкриттю навчальних закладів саме із українською мовою навчання. Навіть будучи в несприятливих умовах, не отримуючи допомоги від владних структур, що нерідко були вороже налаштовані до української справи, Іван Степанович послідовно підтримував українську освіту в Харкові.

Матеріали дослідження суспільно-політичної діяльності Івана Гаращенка в період Української революції дозволяють зробити наступні висновки:

1. Формування українського національного світогляду Івана Гаращенка відбувалося в умовах практично тотального переважання російської імперської ідеології, але насильницькі методи її впровадження не сприймалися молодим юнаком. А знайомства із представниками українського визвольного руху закріпили у його світогляді україноцентричні тенденції.

2. Аналіз процесу створення Першої Української гімназії імені Бориса Грінченка в Харкові підтверджує

провідну роль Івана Гаращенка не тільки у фінансуванні, але і у забезпеченні українофільського спрямування навчального процесу.

3. Репресії щодо Івана Степановича Гаращенка підтверджують тотальне несприйняття радянським окупаційним режимом будь-якої діяльності, спрямованої на реалізацію інтересів українського народу щодо освіти, релігії, забезпечення плюралізму думок в суспільстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Управління СБУ в Харківській області. Архівно-кримінальна справа №7899 щодо обвинувачення Гаращенка І.С.

2. Архів Управління СБУ в Харківській області. Архівно-кримінальна справа № 09530 щодо обвинувачення Хоткевича Г.М.

3. ГДА СБУ – Ф.6. – Спр.9530 арк.206

4. ДАХО Ф.33, оп. 1, спр. 907, арх. 658, 658 зворот.

5. ДАХО. – Ф. Р-921. – Оп. 1 – спр.14

6. Гаращенко Іван. Матеріали до історії Української Автокефальної Православної Церкви. Збірник присвячений 50-ти літтю відродження УАП Церкви та світлій пам'яті автора. Нью-Йорк-Чикаго, 1975 р. – 440 с.

7. Дражевська Л. Шкільні роки // Сучасність. – 1989. - № 1 с.75-86

8. Зуб Едуард. До глибини кишені: як харківський купець України був. URL:https://www.mediaport.ua/do-glibini-kisheni-yak-harkivskiy-kupec-ukrayinu-lyubiv#_

9. Зуб Едуард. Таємниці кримінальної справи Гната Хоткевича.

URL:<https://www.mediaport.ua/do-glibini-kisheni-yak-harkivskiy-kupec-ukrayinu-lyubiv>

10. Костюк Г. Доля вченого. Микола Антонович Плевако. Життя та діяльність // Костюк Г. Літературно-мистецькі перехрестя (паралелі) / Українська вільна академія наук (США); Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Вашингтон; К., 2002. – с. 33-70.

11. Маньківська Т. Микола Антонович Плевако – директор першої Харківської української гімназії ім. Б. Грінченка.

URL:<https://csamm.archives.gov.ua/2020/12/14/mykola-antonovych-plevako-1890-1941/>

12. Похід проти української гімназії в Харкові// Нова рада. – 1918. - №152 (28/15 серпня) – с. 2.

13. Приказ главноначальствующего Екатеринославской, Харьковской, Курской и Полтавской губернии генерала Май-Маевского о запрещении школ с украинским языком преподавания 3 августа 1919 года// Гражданская война на Украине. 1918-1920 – Т.2: Борьба против деникинщины и петлюровщины на Украине. Май 1919 – февраль 1920 г. – с. 283-284

14. «Пролетарська правда» № 3, 27 грудня 1919 р.

15. Сорган Н.А. Перша українська гімназія у Харкові за часів Центральної Ради і Гетьманату // Харкову – 350 років: історичні аспекти та погляд на сучасні проблеми: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 20 квітня 2004 р.). 4.1./ Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка; Укладач: Е.І. Романова, Л.В. Хлесткова. – Харків, 2004. – с. 177-183

Попков Б.О.

кандидат військових наук, старший науковий співробітник, полковник, заступник начальника з наукової роботи Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16527196>

СПРИЯННЯ ВІЙСЬКОВИХ У ПИТАННЯХ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЕВАКУАЦІЇ КОЛЕКЦІЙ МУЗЕЇВ З ЗОНИ БОЙОВИХ ДІЙ.

Війна, розв'язана Росією, щодня забирає в нас найцінніше — час, ресурси, людей. Підрахунки втрат, завданих культурній інфраструктурі, жахають: за неповні чотири роки вони сягнули 670 мільйонів доларів. Втрати музейних фондів ніхто ще й не починав рахувати, і вони не вимірюються грошима. Викрадене окупаційним режимом скіфське золото з Мелітопольського краєзнавчого музею, вивезені полотна Куїнджі та Айвазовського з Маріупольського художнього, багато інших, менш гучних, але не менш дошкульних втрат від грабіжників, мародерів, бомб та снарядів — чи можна було їх уникнути? Здавалося би, з 2014 року пройшло достатньо часу, аби реформувати музейну сферу відповідно до нових викликів — як, скажімо, реформували армію. І хоча робота у цьому напрямку велася, коли настав час Х, евакуація спрацювала не всюди і не так, як хотілося би [1, с. 1].

Евакуація культурних цінностей — доволі розмите поняття. Коли музейники говорять про евакуацію та збереження своїх колекцій, це може означати як вивезення об'єктів за кордон чи в іншу область, так і пе-

реміщення їх із вітрини у підвал, або і те й інше водночас.

Це також складний процес, який задіює багато гравців та активностей. Фонд кожного окремого музею належить до музейного фонду України, який контролює Міністерство культури. Кожен музей має також свою керуючу установу — деякі підпорядковані напряму міністерству, але здебільшого це Департамент (або Управління) культури місцевої адміністрації — обласної, міської, районної. І, зрештою, кожен музей має власне керівництво в особі директора. Тож хто з цих трьох інстанцій має вирішальний голос у питанні про евакуацію?

Крім того, навіть якщо колекцію просто спускають у підвал, для її надійного захисту потрібні спеціальні пакувальні матеріали, які мають далеко не всі музеї. Спеціальна тара потрібна також і для перевезення, а крім цього — транспорт, пальне для нього, охорона, яка супроводжуватиме перевезення та, головне, місце, яке зможе та захоче прийняти колекцію у пристосованих для цього умовах. То хто саме має забезпечити усі ці складові, необхідні для успішної евакуації? У цілому система не спрацювала так,

як треба. Всі так чи інакше очікували на вторгнення, але ніхто не говорив конкретно, що ось буде війна, давайте щось робити. Проблема в тому, що на момент широкомасштабного вторгнення нам не надали чітких планів та конкретних евакуаційних маршрутів, кожен музей мав вирішувати це самостійно, координації дій не було. Але ж не може так бути, що всі вирішать везти свої колекції в умовний Львів або умовний Тернопіль, і розраховувати, що там на них чекатиме місце! В нас, музейників, немає зведеної інформації про ресурси тамтешніх музеїв, їх можливості прийняти до себе нові одиниці на збереження у належних умовах. Це все ж таки має вирішуватись на загальнодержавному рівні.” [1, с. 3].

Звичайно, виклики з якими стикаються музеї України під час війни є складними і впоратись з даною проблемою музейникам вкрай складно. Обласні військові адміністрації спільно з військовими проробляють маршрути евакуації та систему захисту і охорони музейних експонатів. Ця планомірна робота в прифронтових регіонах почала набирати обертів лише з 2023 року. Процеси бюрократизації транспортування та збереження колекції стають на заваді швидкого вирішення питань з евакуації та переміщення музейних колекцій і фондів до більш безпечних регіонів України. Захист колекцій у надзвичайних умовах, забезпечення безпеки персоналу та відвідувачів та збереження цілісного стану самих музейних будівель та приміщень. Зараз музеї України повинні долати ці випробування та адаптуватися до ситуації у якій опинилась уся країна.

Дивлячись на те, яку важливу роль музеї відіграють у збереженні та популяризації культурної спадщини та її цінностей, важливо дослідити виклики та заходи які можна вжити для їхнього захисту та зробити внесок у постійний діалог про важливість збереження культурної спадщини та роль музеїв у часи конфлікту. Волонтерські організації спільно з військовими долучаються до ініціатив музейників на етапі пакування та транспортування музейних колекцій. Пам'яткоохоронне законодавство у захисті музейних установ та історичних пам'яток України Висока якість збереження культурної спадщини — відмітна риса культури високорозвинених націй. Виховати молодь у повазі до різноманіття культурних традицій — актуальна задача сьогодення. Потрібно виробити ефективні форми протидії проявам вандалізму і невмотивованої агресивності проти спадщини інших народів. Культурні цінності користуються захистом під час війни з урахуванням двох установ. Оскільки культурні цінності зазвичай є цивільними об'єктами за своєю природою, на них поширюються загальні положення гуманітарного права, що захищають громадянську власність. [2, с. 61].

У період з червня 2022р. по січень 2025р. в тісній співпраці військових з МКСК, та інформації яка розміщена на їх сайті були проведені спільні дії з евакуації та охорони музейних експонатів. У цій публікації МКСК відзвітувало, що на сьогодні проведено евакуаційні заходи з 59 закладів культури За-

порізької, Дніпропетровської, Донецької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей. Евакуювали 540 942 музейних предметів державної частини Музейного фонду України.

Як повідомили в Міністерстві, більш детальні дані не можуть оприлюднити, оскільки питання евакуації музейних предметів державної частини Музейного фонду України під час воєнного стану належать до інформації з обмеженим доступом.

Однак у «Коаліції дієвців культури» наголошують, що міністерство залишило без відповіді питання, чи є план евакуації понад трьох мільйони експонатів державного музейного фонду, які зараз перебувають на території загрожених областей. Мінкульт також не відреагував на пропозицію практичних рішень і допомоги від міжнародної спільноти, які ГО «Коаліція дієвців культури» виклала у своєму листі до МКСК, надісланому 10 лютого 2025 р. [3, с. 2].

Як бачимо, чіткість розуміння процедури евакуації існує лише в уяві міністерства, що, за рідкими виключеннями, і довела практика.

Музейники ж говорять про заплутаність нормативних документів та вказують на занедбаність музейної сфери загалом. Єдиний вихід — це відійти від ставлення до колекцій як до господарського майна та подивитись на них як на суспільне надбання, перейти від модусу звітування до модусу опікування. Це зрозуміти відмінність між “відповідальністю перед” і “відповідальністю за” та усвідомити, зрештою, різницю між ціною і цінністю.

Джерела та література:

1. Білаш К. Музейна евакуація: що пішло не так? Lb.ua. 19.06.2022. URL: https://lb.ua/culture/2022/06/19/52045_5_muzeyna_evakuatsiya_shcho_pishlo_tak.html
2. Ключниченко О. Виклики війни для музеїв України. Vita Antiqua № 14 2023 с. 60-71. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclef indmkaj/https://vitaantiqua.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/60-71_Kliushnychenko.pdf.
3. «Коаліція дієвців культури» вимагає негайної евакуації музейних фондів із загрожених областей України: реакція Мінкульту. URL: <https://kultura.rayon.in.ua/news/788394-koalitsiya-dievtsiv-kulturi-vimagae-negaynoi-evakuatsii-muzeynikh-fondiv-iz-zagrozenikh-oblastey-ukraini-reaktsiya-minkultu>

Олійник О.М.

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін ХНПУ імені Г. С. Сковороди. ул. Алчевських, 29, ауд.304. 0667126935

Солошенко О.М.

кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16527298>

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА ТА СОЦІАЛЬНІ ЗРУШЕННЯ НА СЛОБОЖАНЩИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На початку ХХ століття українські землі, зокрема **Слобожанщина**, переживали добу небаченого політичного пробудження, що охопило найрізноманітніші верстви суспільства. Цей період відзначився стрімкою політизацією мас, появою нових форм боротьби та загостренням соціальних і національних протиріч, що зрештою вилилося в революційні події 1905–1907 років.

Проблема суспільно-політичних рухів на Слобожанщині на початку ХХ ст. знайшла відображення в працях таких видатних істориків як Д.І. Багалій, Д.П. Міллер, В.В. Овчинніков, М.М. Олійник, С.І. Посохов, О.М. Ярмиш, А.І. Епштейн та ін. Основну увагу автори приділялася ролі пролетаріату та більшовицьких організацій, класовій боротьбі та селянським повстанням як передумові соціалістичної революції. Сучасні дослідники розширили проблемне поле, аналізуючи діяльність усього спектру політичних

партій (від ліберальних до національних), розвиток громадянського суспільства, студентські рухи та культурно-просвітницьку діяльність інтелігенції, розглядаючи ці явища в контексті загальноукраїнських та європейських процесів.

Джерельну базу дослідження складають кілька комплексів матеріалів. Перш за все, це архівні документи: фонди Державного архіву Харківської області (ДАХО) та інших регіональних архівів містять донесення губернаторів, звіти поліції та жандармських управлінь про страйки, демонстрації та селянські заворушення. Другою важливою групою є матеріали періодичної преси того часу – як легальних видань («Харьковские губернские ведомости»), так і підпільних газет та листівок революційних партій, що розкривають ідеологічний вимір боротьби. Третю групу становлять опубліковані збірники документів та спогади (мемуари) безпосередніх

учасників подій – робітників, студентів, політичних активістів, які дозволяють реконструювати атмосферу епохи.

Метою нашої дослідження є комплексний аналіз наростання суспільно-політичної активності на Слобожанщині на початку ХХ століття.

В інтелектуальних колах, серед студентства та міської інтелігенції стрімко поширювалися ліберальні ідеї. Майбутнє країни все частіше пов'язували не лише з економічним зростанням, а й з кардинальними політичними реформами: обмеженням самодержавства через створення парламенту та запровадження фундаментальних громадянських свобод – слова, друку, віросповідання, а також права на створення партій та спілок.

Водночас радикальні політичні сили – соціал-демократи, соціалісти-революціонери (есери) та анархісти – розгорнули активну агітацію серед робітників і селян. Їхня пропаганда закликала до повалення самодержавного ладу та ліквідації економічного панування поміщиків і великої буржуазії.

Ця боротьба знайшла живий відгук на Слобожанщині. 1 травня 1900 р. в Харкові відбулася перша в регіоні масштабна політична демонстрація, організована місцевим комітетом Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП). Понад 10 тисяч робітників

та студентів вийшли на вулиці з червоними прапорами та гаслами: «Хай живе Перше травня!», «Геть самодержавство!» та «Хай живе 8-годинний робочий день!». Спроба провести мітинг на Кінній площі була жорстоко придушена поліцією та військами [1,с.87]. Масові першотравневі виступи повторилися в Харкові й у 1902 р., а менш чисельні маївки пройшли в інших містах Харківської, Курської та Воронежської губерній.

Революційна боротьба робітництва стала каталізатором для селянського руху. Хоча на той час він був здебільшого стихійним і розрізаним, його вершиною стало повстання 1902 р., що охопило Валківський і Богодухівський повіти Харківщини та сусідні райони Полтавської губернії.

Активізувався й опозиційний рух студентства. У Харкові на початку століття було створено «Харківський союз учнів», що діяв під впливом соціал-демократів і підтримував зв'язки з аналогічними організаціями на півдні імперії.

Проте громадська активність не обмежувалася лише антиурядовими виступами. З ініціативи інтелігенції виникали численні культурно-просвітницькі товариства та клуби. Їхні учасники ставили аматорські вистави, організовували літературні вечори, займалися науковими дослідженнями та збирали кошти на благодійність. Ініціативні

громадяни відкривали безкоштовні бібліотеки, лікарні та їдальні для бідних, незважаючи на те, що отримання дозволу від Міністерства внутрішніх справ могло тривати місяцями, а то й роками. Цей суспільний рух неухильно зростав, досягнувши свого апогею в роки Першої російської революції.

«Кривава неділя» 9 січня 1905 р. в Петербурзі викликала хвилю обурення по всій імперії. На Слобожанщині першими на знак протесту застрайкували робітники Харківського паровозобудівного заводу. У прийнятій на мітингу резолюції зазначалося: «Ми, робітники... обурені до глибини душі дикою, звірячою розправою царського уряду... Ми кинули сьогодні, 17 січня, роботу на знак свого обурення» [2]. Робітники вимагали ліквідації самодержавства та негайного скликання Установчих зборів на основі загального виборчого права.

Однією з найактивніших сил революції стало студентство та учнівська молодь. 8 лютого 1905 р. заворушення спалахнули в навчальних закладах Курська, а 12 лютого учні чоловічої гімназії вийшли на демонстрацію, яка була жорстоко розігнана поліцією.

Слідом за міським пролетаріатом на боротьбу піднялося селянство. З весни 1905 року масові виступи охопили Харківський, Вовчанський та Зміївський повіти [3, с.34]. Селяни палили дворян-

ські маєтки та захоплювали поміщицькі землі, вимагаючи повернути їм наділи, втрачені після реформи 1861 р. У селі Кленовому Богодухівського повіту селяни вступили в бій із загоном кінних стражників [4]. Пік селянського руху припав на осінь 1905 р., коли заворушення охопили маєтки найвідоміших аристократичних родин – Орлових, Касаткіних, Кочубеїв та Юсупових. Для придушення повстань владі катастрофічно не вистачало військ [5].

У жовтні 1905 р. революційний рух досяг свого піка. Загально-російський політичний страйк паралізував життя на Слобожанщині. 10 жовтня в Харкові зупинили роботу залізничники, робітники заводів, друкарень та транспорту. Наступного дня в районі університету були зведені вісім барикад, над якими замайоріли червоні прапори. Війська оточили університет, але не наважились на штурм [6, с.715].

Революційні настрої поширилися і в армії. У листопаді 1905 р. в Курську заворушилися солдати Козловського піхотного полку. 28 листопада в Белгороді відбувся відкритий виступ солдатів 51-ї артилерійської бригади, які підтримали страйкуючих залізничників. Повстання було придушене за допомогою вірних уряду військ із кулеметами, а його організаторів відправили на каторгу [7].

Новий сплеск селянських повстань припав на літо 1906 р. Зіткнення ставали все більш кривавими. У Суджанському повіті Курської губернії війська неодноразово застосовували зброю проти селян, що призвело до людських жертв. Найбільш трагічний епізод стався 20 липня 1906 р. в селі Снагість Рильського повіту, де солдати розстріляли натовп селян біля маєтку князя Барятинського, вбивши шістьох та поранивши близько двадцяти людей [8, с.191].

Незважаючи на розмах, революційні організації, як-от «Щигровський селянський союз», що об'єднував до 900 осіб у Курській губернії, були розгромлені. Після поразки революції розпочалися масові репресії. За неповними даними, у 1907–1908 рр. військово-польові суди засудили до страти 169 осіб, а Харківська судова палата відправила на каторгу 420 активістів [9, с. 821].

Після поразки революції політичне життя змінилося. Ліберальні (кадети) та монархічні («Союз російського народу») партії, що виникли після Маніфесту 17 жовтня, зосередилися на легальній діяльності, зокрема в Державній думі. Радикали пішли в глибоке підпілля.

Водночас активна частина суспільства, розчарувавшись у революційних ідеалах, звернулася до «теорії малих справ». Інтелігенція —

лікарі, вчителі, земські діячі — продовжувала просвітницьку та благодійну роботу. Молода лікарка С. В. Трахтенберг, повернувшись зі Швейцарії, організовувала для селян лекції про шкоду пияцтва, за що отримала попередження від начальства [8, с.195]. У Воронежській губернії діяли товариства взаємодопомоги педагогів, які надавали матеріальну підтримку нужденним колегам [10].

Таким чином, хоча Перша російська революція на Слобожанщині була придушена, вона мала визначальні наслідки. Вона сприяла зростанню політичної та національної свідомості, накопичила значний досвід боротьби та не вирішила ключових соціально-економічних і політичних проблем. Ці невирішені протиріччя, загострені Першою світовою війною, неминуче призвели до нових революційних потрясінь 1917 р.

Джерела і література

1. История города Харькова XX столетия / А.Н. Ярмыш, С.И. Посохов, А.И. Эпштейн и др. Х.: Фолио; Золотые страницы, 2004. 686 с.
2. [УГФ - Український Генеалогічний Форум](https://ukrgenealogy.com.ua/viewtopic.php?t=1872&start=20) URL.: <https://ukrgenealogy.com.ua/viewtopic.php?t=1872&start=20>
3. Нариси історії Харківської обласної партійної організації. Х.: Пропор, 1970. 804 с.
4. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 3, оп. 283, спр. 154

(Справи про селянські заворушення в Богодухівському повіті), арк. 45-47.

5. Телеграммы курского губернатора в Департамент полиции, ноябрь 1905 г. // *Красный архив*. 1925. № 6 (13). С. 134.

6. Багалій Д. І., Міллер Д. П. Історія міста Харкова за 250 років його існування. Харків: Видавець Савчук О.О., 2012 (репринт). Том II. 973 с.

7. Російський державний військово-історичний архів (РДВІА), ф. 801, оп. 4, спр. 112 (Про заворушення в 51-й артилерійській бригаді), арк. 8-10.

8. Історія Слобожанщини та Белгородського краю: Навч. пос. за заг. ред. В.В. Овчиннікова, М.М. Олійника. Б.: обл. друк., 2011. 336 с.

9. Революция 1905–1907 гг. на Украине: Сб. док. и материалов. В 2 т. Т. 2. Ч. 1: Революционная борьба на Украине в период первой русской революции (1905 г.) / АН УССР. Ин-т истории; Архивное упр. УССР. Центр. гос. ист. архив УССР; Редкол.: Ф. Е. Лось (отв. ред.) и др. К.: Госполитиздат УССР, 1955. 939 с.

10. Отчет Общества пособия учащим в низших учебных заведениях г. Воронежа за 1913 г. Воронеж: Типография Губернского правления, 1914. С. 15.

Бондаренко Є.І.

*учитель історії КЗ «Чугуївського ліцею
№1 ім. І.Ю. Рєпіна»*

Трубчанінов М.М.

*учень 7-Б класу КЗ «Чугуївського ліцею
№1 ім. І.Ю. Рєпіна»*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16527553>

РОЗВИТОК САМОРОБНОГО ТА КУСТАРНОГО ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО РЕМАНЕНТУ НА СЛОБОЖАНЩИНІ.

Постановка проблеми. Саморобне та кустарне виробництво сільськогосподарського реманенту має в Наддніпрянській Україні, в тому й на Харківщині, багату та яскраву історію. Починаючи з найдавніших часів вони поступово вдосконалювалися, орієнтуючись в основному на потреби місцевого землеробства. Протягом другої половини ХІХ –

початку ХХ ст., у зв'язку з розвитком аграрного капіталізму в Україні та Росії попит як на традиційні, так й на нові, більш досконалі землеробські знаряддя помітно зростав. Це сприяло значному піднесенню з кінця 60-х і в 70-х роках ХІХ ст. вітчизняного саморобного та кустарного сільськогосподарського машинобудування. В пореформений

час, а особливо в кінці XIX - на початку XX ст., повсюдно в Україні саморобне і кустарне виробництво сільськогосподарського реманенту на селі належало до ведучих галузей народного господарства і тому його детальне наукове вивчення може суттєво збагатити історію формування та розвитку матеріальної бази національного сільського господарства й, зокрема, української землеробської техніки.

Мета дослідження. Розкрити питому вагу землеробського реманенту кустарного виробництва в структурі матеріально-технічної бази сільського господарства в пореформеній Харківській губернії та в загальногубернському товарообороті особливо виразно простежується на прикладі окремих регіонів і різних галузей кустарного виробництва.

Виклад основного матеріалу. В галузі саморобного та кустарного виготовлення землеробського реманенту виділялося два основних напрями: виготовлення землеробських знарядь праці з дерева, яке було складовою кустарної деревообробної промисловості та виготовлення землеробських знарядь праці з металу, яке було складовою кустарної металообробної промисловості – ковальського промислу. Українські селяни і кустарі, які займалися виготовленням землеробського реманенту, в більшості були неписьменні, але вони володіли значним запасом практичного досвіду і народних знань з різ-

них галузей науки, в тому числі з агромеханіки. Це й дозволило їм в далекому минулому винайти і протягом століть, в тому числі й у другій половині XIX – на початку XX ст., удосконалювати, піднімати до необхідного рівня, пристосовувати до місцевих ґрунтових умов прості й досить надійні в роботі граблі, лопати, вила, сохи, рала, плуги, борони, віялки, молотарки та інші хліборобські знаряддя [1, с.51-58].

Аналізуючи саморобне та кустарне виробництво сільськогосподарського реманенту на Харківщині протягом другої половини XIX – початку XX ст., спочатку розглянемо масштаби та динаміку розвитку в пореформеній Харківській губернії кустарних промислів з виготовлення землеробських знарядь праці з дерева. Це пов'язане з тим, що селянське рільницьке й тваринницьке господарство губернії продовжувало "триматися" головним чином на дерев'яному реманенті [2, с.93; 1, с.59].

Звернемо увагу на те, що досить значна масштабність у розвитку кустарної деревообробної промисловості визначалася існуванням на Харківщині цілої низки сприятливих факторів і умов. Серед них головну роль відігравала постійно зростаюча місткість ринку, що було викликане розкладом натурального господарства і динамічним розвитком ринкових відносин. Визначала розвиток кустарної деревообробки й наявність в пореформеній Харківській губернії хоч

і не особливо багатой, але достатньої сировинної бази - більше 422 тис. дес. лісів [3, с.540].

На 1914-1917 роки виробництвом землеробських знарядь з деревини в Харківській губернії було зайнято більше 12 тис. кустарів, що складало близько 20% від кількості всіх кустарів губернії. Серед численних і різноманітних деревообробних промислів, як свідчать вивчені джерела, за період з 1861 по 1917 р., у свою чергу, провідну роль постійно відігравала досить велика група столярних деревообробних промислів з виготовлення землеробського реманенту. Вони з'явилися на Слобожанщині разом із першими переселенцями ще в XVII ст., а вже в перші пореформені десятиліття динамічно розвивалися з патріархальної форми у товарно-грошову, зберігши при цьому багаті виробничі традиції.

Другу групу складали кустарі, зайняті у виробництві різноманітних дерев'яних верстатів, пресів та іншого обладнання, призначеного для переробки сільськогосподарської сировини. Воно поставлялося на невеликі сільські млини, крупорушки, олійниці, воскові та свічкові заводи. Особливим попитом на губерньському ринку користувалися преси для вигнічування соняшникової олії - "олійниці" (як відомо, за посівами соняшника губернія посідала п'яте місце в Російській імперії) [4, с.262]. Конструкцію таких пресів сільські промисловики постійно урізноманіт-

нювали та вдосконалювали, що дозволяло їм успішно конкурувати з подібним фабрично-заводським виробництвом. Зручність в експлуатації та відносно низькі ціни забезпечували кустарним олійницям надійний збут, у тому числі й за межі губернії. Географія самого промислу також була досить широкою, але особливо вирізнялися Куп'янський, Валківський, Зміївський, Ізюмський, Сумський і Старобільський повіти.

В кінці XIX - на початку XX ст. основними центрами сільського кустарного машинобудування в Харківській губернії, поряд із сл. Біловодськ, також стали сл. Котельва Охтирського повіту (84 коваля-реманентобудівельника), сл. Новоселівка і сл. Нова Водолага - Валківського (53 коваля-реманентобудівельника), сл. Білопіль (68 ковалів-реманентобудівельників) і с. Юнаківка (54 коваля-реманентобудівельника) - Сумського, сл. Дергачі (70 ковалів-реманентобудівельників) і сл. Вільшани (72 коваля-реманентобудівельника) - Харківського, приміські райони Ізюму (23 коваля-реманентобудівельника) і Чугуєва (190 ковалів-реманентобудівельників) [5, с.39].

Серед виробів, що виготовляли сільські ковалі в цей час, переважали різноманітні землеробські знаряддя і механізми - віялки, борони, соломорізки, коренерізки, молотарки, сівал-

ки, кільчаті котки тощо. Найкращі з них свідчили про певні успіхи в самодіяльному конструюванні землеробських знарядь і знаменували світовий технічний прогрес. При цьому основна питома вага кустарного реманентовиробництва залишалася за плугами. На їх долю припадало не менше 80% усього кустарного виробництва хліборобського реманенту в Харківській губернії у другій половині XIX - на початку XX ст.

На 1864-1865 роки, коли на більшій частині України було створене та почало діяти земське самоврядування, в суспільстві в основному вже сформувалася реалістична оцінка кустарного виробництва сільськогосподарського реманенту як невід'ємної складової народного господарства країни. Визріли головні об'єктивні умови радикальної зміни кустарної політики держави, а її дореформений консервативно-стримуючий зміст все більше поступався місцем всебічній підтримці різноманітних форм дрібного промислового підприємництва. Звільнення селян від кріпацтва і земська та інші реформи створили в цей час умови для утвердження ринкових відносин як пануючих і, відповідно, відкрили широкий простір розвитку різних форм підприємництва в селянському середовищі всіх регіонів України. На цьому тлі почався якісно новий етап у розвитку кустарного виробництва сільськогосподарського реманенту,

тісно пов'язаний з кустарнозаохочувальною діяльністю земств.

Земські кошти на кустарні заходи почали виділятися вже з 1870-х років, але на кінець XIX ст. цей процес став більш інтенсивним. Розміри щорічних асигнувань поступово зростали. Так, у 1898 р. земські вкладення в місцеву кустарну промисловість становили близько 24 тис. крб., в 1900 р. - 45 тис. крб., в 1904 р. - 42,2 тис. крб., в 1911 р. - 48,7 тис. крб., в 1912 р. - 53,7 тис. крб., а в 1913 р. - вже майже 60 тис. крб. Усього за період з 1898 по 1913 р. земствами губернії було виділено на розвиток кустарної промисловості близько 800 тис. крб., що становило 17% усіх земських вкладень в економіку краю. Близько половини з цих коштів звичайно виділялося губернською управою і приблизно стільки ж - повітовими. При цьому основними лідерами за розмірами фінансування кустарної програми поступово стали Харківське й Охтирське повітові земства.

Висновки. Таким чином, повсюдно в Україні протягом другої половини XIX – початку XX ст. саморобне і кустарне виробництво сільськогосподарського реманенту на селі належало до ведучих галузей народного господарства. Завдяки новим матеріалам, знаряддям праці та самим різноманітним технологіям, якими користувалися сільські кустарі, кустарне виробництво зем-

леробських знарядь навіть в умовах пореформеної індустріалізації повсюдно в Україні залишалося важливим, а часто єдиним джерелом виробництва високоякісних землеробських знарядь праці, що значно сприяло розвитку сільського господарства. Разом з бурхливим розвитком ринкових відносин в аграрному секторі України у другій половині XIX – на початку XX ст. та підвищенням попиту на нові, більш продуктивні землеробські знаряддя праці поступово якісно змінювалась і роль кустарного виробництва сільськогосподарського реманенту на селі.

Список використаних джерел та літератури.

1. Харьковская губернская земская управа. Протоколы съезда заведующих земских складов земледельческих машин. - Х.: Тип. т-ва «Печатня Яковлева», 1915. - 321с.
2. Харьковская губернская земская управа. Отчеты Харьковской губернской земской управы о развитии кустарных промыслов в губернии. - Х.: Тип. губ. правления, 1914. - 103с.
3. Ежегодник Министерства финансов. Выпуск 1898 года. - СПб.: Тип. В.Кишбаума, 1899. - 765с.
4. Справочная книга для сельских хозяев. – СПб.: Тип. В.Кишбаума, 1910. – 347 с.
5. Харьковская губернская земская управа. Отдел текущей статистики. - Х.: Тип. т-ва «Печатня Яковлева», 1915. - 321с

Маринченко Г.М.

*к.і.н., старший викладач кафедри історії
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*
<https://doi.org/10.5281/zenodo.16527624>

КРАЄЗНАВСТВО ЯК СУСПІЛЬНИЙ РУХ НА МИКОЛАЇВЩИНІ.

Краєзнавство як суспільний рух є явищем, що об'єднує людей навколо спільного інтересу до історії, культури, природи та інших особливостей рідного краю. Це не лише збір та систематизація знань про певну територію, але й активна діяльність, спрямована на збереження, популяризацію та дослідження місцевої спадщини. Основними ознаками краєзнавства як суспільного руху є

✓ *масовість та добровільність* (у краєзнавчому русі беруть участь люди різних професій, віку та соціального статусу, об'єднані особистою зацікавленістю)

✓ *ініціатива знизу* (рух часто зароджується за ініціативи місцевих жителів, які відчують потребу у вив-

ченні та збереженні свого коріння)

✓ *практична спрямованість* (діяльність краєзнавців не обмежується теоретичними дослідженнями, а включає конкретні дії зі збереження пам'яток, організації екскурсій, виставок, лекцій тощо)

✓ *патріотизм та громадянська свідомість* (краєзнавство сприяє формуванню почуття любові до рідного краю, національної ідентичності та відповідального ставлення до місцевої спадщини)

✓ *співпраця* (краєзнавчі ініціативи часто об'єднують зусилля громадських організацій, навчальних закладів, музеїв, архівів та органів місцевого самоврядування).

У незалежній Україні краєзнавчий рух переживає епоху відродження. З'являються нові громадські організації, активізується дослідницька та пошукова робота, зростає інтерес до маловідомих сторінок історії. І краєзнавство в Україні на сьогоднішній день, особливо у військових реаліях, є розгалуженим суспільним рухом, що охоплює різні напрями діяльності:

- ✓ *історичне краєзнавство,*
- ✓ *географічне краєзнавство,*
- ✓ *етнографічне краєзнавство,*
- ✓ *літературне краєзнавство,*

✓ *музейна справа та архівістик,*

✓ *туристичне краєзнавство.*

Якщо говорити про Миколаївщину, то можна зі 100% впевненістю сказати, що всі означні вище напрями знайшли відображення на території краю. Зокрема можна назвати громадські спілки та організації, які активно сприяють розвитку і популяризації ідеї краєзнавчого руху на території Миколаївської області.

Це перш за все: Миколаївська спілка краєзнавців (голова *Тригуб О.*), ГО "ЕКО Березань" (голова *Сидорчук О.*), ГО "Об'єднання краєзнавців Миколаївського району СВІТОВИД" (голова *Дробний В.*) та ін.

Серед найбільш яскравих прикладів краєзнавчого руху на Миколаївщині можна виділити наступні:

Проект «ЕкоМиколаїв». Ініціатива, що спрямована на покращення екологічної ситуації в регіоні. Активісти організовують заходи з очищення прибережних зон, висаджують дерева та проводять екологічні освітні кампанії у школах.

Проект «Єдисан». Проект, який має розкрити унікальність місцевої культури, залучаючи істориків та краєзнавців до роботи над картографією та дослідженнями. Результатом роботи є альманах «Єдисан: від А до Я», який містить карти та праці фахівців.

Миколаїв – літературна столиця. Проект, який підтримує розвиток

місцевої літератури. Він включає в себе фестивалі, літературні вечори, зустрічі з авторами, що сприяє популяризації місцевих письменників та регіональної культури.

Туристичні маршрути. Розробка нових туристичних маршрутів, наприклад, по історичних місцях Миколаївщини, включаючи краєзнавчі екскурсії, що знайомлять туристів із місцевими традиціями, природою та культурною спадщиною (зокрема, Тилігульський лиман і озеро Тузли; Селище Мигія – українська Швейцарія; Радонове озеро; Місто давніх греків – Ольвія; Каньйони як в Північній Америці; Приінгульський ландшафтний парк; Стародавнє городище «Дикий сад» тощо).

Співпраця з агрокомпаніями. Ініціативи, які допомагають фермерським господарствам у Миколаївській області впроваджувати сталий розвиток, екологічні практики та органічне землеробство, що підтримує місцеву економіку і зберігає екологію (зокрема, Проект «Екологічна безпека – зелена економіка», Агроекологічні ярмарки від Організації «Зелений світ» тощо).

Краєзнавство як суспільний рух відіграє важливу роль у збереженні національної пам'яті, вихованні патріотизму, розвитку культури та туризму в Україні. Воно є свідченням небайдужості громадян до своєї малої батьківщини та прагнення пізнати її у всій повноті.

Петков С.В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи в
військах (силах) Військового інституту,
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16527799>

ВЕРСІЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ КНЯГИНИ ОЛЬГИ ЗІ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ.

Говорячи про походження Ольги Великої, поважні вчені і пересічні читачі повсякчас наголошують, що саме ім'я правительки Київської Русі вказує на її скандинавське коріння. На співзвуччі й подібності, як пам'ятаємо, побудовані версії про її походження зі Скандинавії – Helga,

або Германії – Ельга та інші версії. Так само, як уже переконалися, у фінській мові є тотожні відповідники. Однак імена не стали для нас *ані* «наріжними каменями», *ані* «камінням спотикання», а сприймаються як певні дороговкази, які підтверджують унікальність особи та її ве-

лике значення для світової історії. Тому в нашому дослідженні ці опосередковані свідчення про походження княгині Ольги з тієї або іншої етнічної спільноти є відповідними важливими азимутами, або «відправними точками».

Для об'єктивності важливими є данні щодо значення імені княгині Ольги у тюрків, які наводить у своїх працях дослідниця середньовічної історії Північного Чорномор'я Віра Жук. *«Ім'я Ольга співзвучне з "алга" "алка" означає "благословенна": "ельген" – "сонячний край", "сонячна сторона", "сонячна країна" – "улка", "улько", "олька" "юлька", "елька", "йолько" та інші їх форми – "край" "країна", "царство" тощо. Тож цілком зрозуміло, чому Ользі приписують імена Єлена, Олена, Елга, Ельга.»* [2].

Віра Жук велику увагу приділила династійним відносинам між правителями держав, які на той час конкурували за домінування в регіоні: Великої Моравії, Старої Великої Булгарії, Хозарського каганату і, звісно, Візантійської імперії. Вона висловила припущення про те, що княгиня Ольга походила з болгарської правлячої еліти. На підтвердження припущення дослідниця навила низку аргументів, зокрема, проаналізувала публікації, присвячені історії становлення християнства в Наддніпрянщині білоруського історика церкви, професора Київської духовної академії, славіста, гро-

мадського діяча, доктора богослов'я Івана Малишевського, який навів дані з Московського списку Володимирського літопису Погодинського зібрання, що зберігалось в імператорській бібліотеці. *«Посем женись Князь Игорь Рюриковичь во Плескове, поя за себе княжну Ольгу дщерь Тмутаркана, князя Половецкого.»* (Погодинський список).

Звісно, у цьому нарисі не станемо переглядати усталену концепцію етнодержавних процесів, що мали місце у великому степу у Х-ХІІІ століттях, протистоянню Русі з печенігами, а потім половцями, однак спробуємо, виходячи з такого трактування подій проаналізувати орієнтири, що пов'язують Рюриковичів з правителями Дикого поля. Аналізуючи текст Погодинського списку, дослідник Сергій Цветков висловив припущення про те, що за терміном «половецький» прихована назва міста, звідки походила велика княгиня, а не назва народу. *«Ольга й справді належала до найвищої знаті, княжого роду. В Ігоровому договорі з греками вона носить титул княгині і її посол названий відразу слідом за послами Ігоря та Святослава – суттєвий доказ на користь родової знатності Ольги, особливо якщо згадати, що договори Олега та Святослава зовсім обходяться без згадки їхніх дружин.* [3].

Констатуємо, що з приходом Ольги до влади на політичній шахі-

вниці Європи відбулися вражаючі зміни. З якого роду-племені насправді походила правителька Київської Русі? Складно стверджувати, що населення Північного Чорномор'я наприкінці IX – початку X століть було суто слов'янським або суто арійським. Уже переконалися, що коріння родоходів правителів Великого Степу, Паннонії та Наддніпрянщини щільно переплелось. Але ця версія цілком заслуговує на існування й ачеї більш логічна, ніж попередні. Можливо і те, що княгиня Ольга походила з того або іншого етнічного утворення, що заселяло певні регіони Степової України.

Саме княгиня Ольга, наслідуючи візантійських імператорів, посилюючи кордони держави, провадила активну політику заселення порубіжжя. Бо в степу чаїлась найбільша загроза для Києва де мешкали союзники візантійських імператорів – печеніги. З вітчизняних літописів відоме ім'я сучасника великої княгині Ольги печенізького кагана Курі¹. Куря очолював одне з печенізьких угруповань, або племен. Він був активним противником правителів Київської Русі².

¹ Столиця держави печенігів розташовувалася на території сучасного Запоріжжя, біля острова Хортиця на Дніпрі. У 968 році за відсутності Святослава I Куря напав на Київ. Навесні 972 року під час битви біля Дніпрових порогів знищив військо Святослава I, який повертався з балканського походу. З черепа загиблого князя наказав зробити чашу, на якій був напис: «Нехай наші діти будуть схожі на нього».

² У битвах з київськими князями печеніги вичерпали свої внутрішні резерви до експансії. А переможна битва зі Святославом біля Дніпрових

В офіційній історії, яка викладається в школах та університетах, учнів формують відразливе ставлення до степовиків, прищеплюючи давні стереотипи та фобії, в сенсі страху, як щодо хозар, так печенігів і половців. Хоча кумани, одна з назв половців, відіграли значну роль в етнодержавних процесах, що відбувались на теренах Грузії, Угорщини, і звісно, України. Вони підтримали правлячі династії в боротьбі за незалежність, привнесли в культуру цілий пласт степового фольклору і самобутнього мистецтва, а надалі склали еліту суспільства. На теренах України степовики залишили визначний слід у вигляді курганів, кам'яних статуй-баб, некрополів, городищ. Усе це в своїй сукупності неймовірний спадок, який досі залишається маловідомим і малоцікавим для громадськості.

Кордони Русі за часів правління Володимира I Великого сягали Поросся і доходили до Ворскли. Змієві вали – захисні споруди Русі від Великого Степу. Водночас вони ж – захисна споруда Великого Степу від північних сусідів. Саме так. Наголосимо, в Південній Україні держави існували справді: Скіфія, Сарматія, Боспорське царст-

порогів ознаменувала пік могутності, після якого поступово печенізький тиск на сусідні народи почав спадати, аж до того, що на заміну цим степовим наїзникам, чие ім'я уславив Костянтин VII Багрянородний у своєму трактаті про управління імперією, не прийшов новий, ще більш потужний степовий народ половців, який увібрав в себе залишки колишніх насельників Великого Степу.

во..., про держави на півночі згадок нема аж до появи Куявії, а надалі – Русі. Між цими державами існували торгово-економічні і династійно-політичні зв'язки.

Під час появи в Києві Рюриковичів такі стосунки зміцніли. Для відтворення звичаїв, які панували серед правлячої еліти, доречно звернути увагу на відносини між Руссю та половцями, які взяли участь в етногенезі низки європейських народів: українців, болгар і угорців. Московські ідеологи намагаються виставляти стосунки між Руссю та Великим Степом лише в біло-чорних кольорах, а насправді в житті все значно складніше. Наприклад, джерела засвідчують, що між Рюриковичами й половецькими князями було встановлено дружні родинні стосунки. Шлюби з нащадками степових родів були звичною справою для правителів Русі.

Літопис зберіг згадку про одруження Святополка II Ізяславовича на дочці Тугоркана. Надалі весілля і сварки, спільні походи і військові операції один проти одного стали невід'ємним атрибутом політики на ціле століття. *«У рік 1094 Учинив Святополк мир із половцями і взяв собі за жону дочку Тугоркана, князя половецького.»* (Київський літопис).

Зокрема у контексті імен князів династії Рюриковичів доцільно буде навести один цікавий приклад. Йдеться про славнозвісне джерело

«Слово о полку Ігоревім». У творі описується як князь Ігор вторгся на землі половців, і його військо було вщент розгромлене. У літописі вказано, що його батьком був Святослав, дідом – Олег. Повна назва твору «Слово о полку Ігоревім, Ігоря, сина Святославового, внука Олегового»¹. Він закликав інших князів з дому Рюрика до єдності. Але це може бути темою іншої експедиції в глибини історії. А нас цікавить те, що між правителями Русі і Великого Степу були тісні династійні зв'язки. Так донька половецького хана Кончака, з яким ратився князь Ігор, була одружена на його синові Андрієві (тобто був його тестем). Ігор воював зі своїм сватом. Пізніше половецький хан Юрій Кончакович, поліг на Калці де пліч-о-пліч з Рюриковичами бився з многоло-татарською ордою.

У III випуску Вісника Руського Археологічного інституту в Константинополі, надрукованого в Софії, міститься дослідження Федора Успенського, який описує цікаву археологічну знахідку біля Солонік. Це прикордонний стовп між Візантією та Болгарією при Симеоні, який засвідчує, що за правління царя Симеона I до складу Болгарського царства входив майже весь Балканський півострів і його кордони сягали

¹ Сама назва усуває всілякі домисли щодо авторства епосу – безпосередньо це був сам князь Ігор, один із декількох уцілілих у безглуздому поході.

узбережжя Егейського моря. На написі вказано, що цією областю керував тархан – Федор Олег. Знахідка схилила деяких дослідників до думки, що Ольга походила з родини половецьких каганів або правителів міста Тмуторокань. Звісно, можна було б зробити припущення про тожність Федора Олега й Олега І Віщого.

Уже неймовірно близько підійшли до балканської версії. За появою першою була псковська, другою скандинавська, а третьою болгарська. Велика кількість підказок вказує на те, що княгиня походила зі знатної родини Болгарського царства, ба більше з родини Дуло, яка шанувалась на просторах всієї Східної Європи¹. Але тут існує певна проблема, яка полягає в тому що сучасні болгари це південно-слов'янський етнос, в той час як давні булгари відносились до тюркської спільноти. А отже за самим визначенням були ближче до куманів-скотоводів аніж до орачів-землеробів. *«Співзвуччя імен веде нас до Болгарії, в одному з рукописів XVII століття йдеться про те, що після походу Олега на Царгород Ігор одружився з княжною – донькою*

князя Половецького. Степові кочівники половці з'явилися в Європі значно пізніше життя наших героїв. Тут явно вкралася якась помилка. Втім, її легко прояснити. Часто половців називали куманами. Куманами ж іменували і древніх болгар. Судячи з усього, в первісному оповіданні повідомлялося про одруження Ігоря на куманке-болгарки, а пізніше, під час листування, куманку-болгарку замінили на куманку-половчанку. Але в цьому випадку і співзвуччя імен Плискува і Плесков приймає не випадковий характер». [1].

Однак усі ці абстрактні концепції, поки вони не будуть підкріплені письмовими джерелами та археологічними знахідками не надають відповіді на питання, порушені в дослідженні, а також не вносять чіткості в розуміння подій, які відбувалися на теренах Балканського півострова і Північного Чорномор'я.

Княгиня Ольга як особистість і правителька сама по собі була відзеркаленням і проявом симбіозу культів і релігій Чорномор'я і водночас провідником християнізованої середньоморської цивілізації у Центральньо-Європейському середовищі. Вона задала європейський напрям цивілізаційного розвитку Русі і тих держав які вважають себе правонаступниками в прямому або опосередкованому вигляді цієї середньовічної держави. Це стосується

¹ В історіографічній думці болгарських дослідників, коли розпочинається дискусія щодо етнодержавних питань, є велика проблема або неузгодженість. З ким споріднені сучасні болгари: з давньотракійським населенням Балкан (водночас болгари пишаються пам'ятками римсько-візантійського періоду),

з і слов'янами чи з болгарами, які «прийшли від скіфів» (державність ведеться від заснування Першого болгарського царства).

ся й України, і навіть країн Балтики, і тих держав, території яких або входили до складу Русі, або правителі яких пов'язали себе шлюбними узами з династією Рюриковичів. Якщо раніше кордони Європи пролягали берегами Дону, вважалось що він розділяє Європу і Азію, то за доби Ольги Великої Європейський континент, завдяки її дипломатичному мистецтву підкріплений мечем сина Святослава Хороброго посунувся до Волги. Але говорити ствердно про те що княгиня Ольга походила зі степової України не можемо через те, що таке припущення не підтверджується достатньою кількістю доказів.

в начальників губернських жандармських управлінь. Для допомоги поліції у 1880-х в губернії був створений корпус воєнізованої сільської стражі, що утримувався наполовину за рахунок поміщиків. Крім того, великі поміщики мали право утримувати власні загони охоронців. Основне призначення великої армії сільських стражників та охоронців

полягало у захисті поміщиків від виступів селян і охорона поміщицьких маєтків від пожеж, а лісів від порубок [22,с.75].

Висновки.

Вивчений матеріал свідчить, що запізніле скасування кріпосного права, необхідність у короткий термін пройти історичний шлях до створення громадянського суспільства та демократизації всього життєвого укладу мали свої позитивні та негативні наслідки. Протягом усього періоду існування в Російській імперії спецслужб і правоохоронних установ у них неодноразово змінювалася організаційно-штатна побудова, вони входили до складу різних міністерств, але незмінної залишалося головне завдання їхньої діяльності – забезпечення внутрішньої безпеки держави та імперська боротьба з революційними й національно-визвольними рухами, зокрема з українським національно-визвольним рухом як в імперії так і губерніях зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Грицков В. Княгиня Ольга - болгарская принцесса. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=80030&pg=1>.
2. Жук В.Н. Велика кийвська княгиня Ольга. Хто ви, наші далекі предки? Постметодика. Полтава, 1993. № 2. С.

8–11; № 3. С. 24–27; № 4. С. 17–20; 1994. № 5. С. 17–22.

3. Цветков С. Русская земля. Между язычеством и христианством. От князя Игоря до сына его Святослава. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=75999&p=4

ІСТОРІЯ ТА НАРОДОЗНАВСТВО СЛОБОЖАНЩИНИ

Дьякова О.В.

*кандидат історичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник,
Харківський обласний заклад «Харків-
ський науково-методичний центр
охорони культурної спадщини»*
<https://doi.org/10.5281/zenodo.16527948>

МАРКЕРИ МАСОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ХАРКІВСЬКОЇ УРБАНІМІКИ.

Важливим елементом регіонознавства є урбаніміка. Адже, за словами академіка Дмитра Лихачова, вона створює історико-культурне обличчя міста.

Сьогодні в Україні відбувається масова заміна географічних назв. І тому цікавим є ретроспективний погляд на топонімічні перетворення, що відбувались у різних містах країни протягом її існування, зокрема у Харкові.

Тому метою даної публікації є визначення та аналіз рішень міських органів влади, які мають величезне значення в трансформації урбанонімічного простору Харкова протягом XIX-XXI століть.

Першими дослідниками місцевої топоніміки вважаються історики Дмитро Багалій і Дмитро Міллер, які у своїй книзі «История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905)» надали реєстр перших годонімів цього населеного пункту [2, с. 530-537].

Значний внесок у дослі-

дження історії назв вулиць і площ міста зробив історик Микола Дьяченко у своїй популярній публікації «Улицы и площади Харькова» [7].

Чимало студій, присвячених історії топонімії, з'явилося на межі XX-XXI століть. Тут слід згадати роботи Олександра Лейбфрейда і Юліани Полякової, Андрія Парамонова, Олексія Хорошковатого та ін. [13, 15, 16, 26, 27]. І з генезису харківської урбаніміки навіть було захищено дві дисертації на звання кандидата історичних наук Вікторією Нестеренко і Марією Тахтауловою [14, 21].

Для дослідження визначеної теми велике значення має джерелознавча база, до якої відносяться закони України [11, 12, 10], рішення Харківської міської думи XIX ст. [9], Харківської міської ради, міського виконавчого комітету (далі – міськвиконком) XX-XXI ст. [19, 23, 4, 3], урбанімістичні довідники [5, 24].

Маркерами масової трансформації місцевої топоніміки автор

визначає рішення місцевих органів влади, які фундаментально змінювали урбанімістичний ландшафт Харкова.

Як відомо, місто було засновано у XVII столітті. Тоді це був не єдиний простір, а агломерація города (фортеці) з довколишніми слободами, селами і хуторами, що пізніше і утворили мегаполіс. Тому вулиць, площ, провулків тощо у сучасному розумінні тоді не було. А слободи, села і хутори в основному мали антропонімічні (Іванівка, Панасівка) або потамонімічні (Немишля) номінації. У XVII ст. були лише дромонами (дороги), що починались від городських брам і вели до визначених міст (Сумська, Московська, Полтавська, Зміївська, Ростовська, Салтівська, Белгородська та ін.). Поруч з фортецею розташовувалась велика Торговельна площа, яка пізніше поділилася на три майдана (зараз вони називаються Конституції, Павлівська, Сергіївська) [24, с. 141, 259, 272].

Протягом XVIII ст. город розширявся і через це стали з'являтися вулиці і провулки. Більшість із них мали антропологічний характер.

Першим значним реформуванням харківської урбаніміки слід вважати звернення слобідсько-українського губернатора Івана Бахтіна від 17 грудня 1804 року до губерньського землеміра [15, с. 6; 23, с. 22-23]. Згідно цього документу

колезькому раднику Миколі Драгомиру було наказано визначити назви для вулиць і встановити на стовпах таблички із залізних листів, «пофарбованими пристойною фарбою та висотою від землі 2 аршини з чвертю» [23, с. 22], тобто приблизно 160 сантиметрів. До цього часу постійних назв вулиці не мали, що призводило до плутанини у визначенні місцезнаходження адміністративних установ або приватних садиб.

На думку краєзнавця Андрія Парамонова саме Микола Драгомир є автором перших відомих нам топонімів Харкова [15, с. 5]. На 1804 рік у місті нараховувалось лише 21 вулиця [підрах. авт.: 2, с. 530-537]. Утім надання їм постійних номінацій дає підставу вважати цей захід важливим для створення топонімічного ландшафту населеного пункту.

У XIX ст. місто розширювалось і на 1871 рік нараховувалось уже 91 вулиця, 118 провулків, 16 площ і 7 набережних, тобто загалом 232 одиниці вулично-дорожньої мережі (далі – ВДМ) [25, с. 251]. Міська дума, розуміючи, що місто швидко розростається, а значить кількість ВДМ збільшуватиметься, вирішала виробити концепцію найменування хоронімів. 15 вересня 1894 року на засіданні міської думи було розглянуто питання «Про перейменування вулиць, зміну нумерації будинків і друкування списку домовласників» [9, с. 312-334]. Для розгляду цього питання на засіданні думи напередод-

дні була сформована спеціальна група на чолі із завідувачем статистичного відділу міської управи М. Петровим. У роботі групи «брали прихильну участь» відомий історик Дмитро Багалій і секретар губернського статистичного комітету В.В. Іванов [9, с. 313]. Представниками цієї групи була прийнята система перейменувань існуючих вулиць і вироблений механізм обрання назв для нових годонімів. Було визначено, що «система ця має полягати в наступному: 1) де можливо, слід давати назви від прилеглих міст і сіл; 2) від назви установ, розташованих на даних вулицях, 3) від занять жителів, що мешкають на цій вулиці, 4) від історичних пам'яток і подій, 5) від характеру місцевості, по якій проходить дана вулиця (озера, сади і т.п.), і 6) деяким вулицям дати назви, які б увічнювали ім'я більш відомих місцевих діячів» [9, с. 314]. Вироблена у цей час концепція найменування/перейменування ВДМ з деякими відмінами діє до сьогодні. Цим же рішенням було перейменовано 72 урбаноніма із 232 існуючих на той час, тобто 31% харківських хоронімів.

Тому прийняте міською думою рішення від 15 вересня 1894 року є важливим для подальшого формування топонімічної мапи Харкова.

Наступне масове найменування/перейменування вулиць відбулося уже при радянській період. Прийшовши до влади, комуністи ви-

рішили змінити номінації топонімів у створеному ними Радянському Союзі. Харків, перебуваючи у складі цієї держави, не став виключенням.

Як відомо у 1920-х і до 1934 року Харків був столицею України. Тому тут відбувались грандіозні перетворення, пов'язані із модернізацією старих і будівництвом нових промислових підприємств. А це тягло за собою масове житлове будівництво. З'явилося сотні нових вулиць, провулків, площ, яким потрібно було надати назви. Крім того було вирішено надати деяким існуючим хоронімам нові імена.

Для цього у 1932 році при міській раді була створена топонімічна комісія на чолі з Голубовичем. Співпрацювала вона з відділом господарства та комунальною секцією виконкому [19, арк. 93]. 20 вересня 1936 року на засіданні міськвиконкому були затверджені нові урбанімічні номінації. За підрахунками автора цієї публікації змінили імена 639 одиниць ВДМ [24] (за підрахунками Марії Тахтаулової – 482 об'єкти або 35% усіх топонімів [21, арк. 93]).

Того дня більшість урбанонімів отримали назви, присвячені революційним подіям другої половини XIX – початку XX ст., більшовикам-борцям із царатом, міжнародним, державним і республіканським керівникам комуністичних і соціал-демократичних партій. Порівнюючи із рішенням міської думи від 15 ве-

ресня 1894 року, можна побачити, що у радянські часи вулиці наіменовувались не тільки на честь визначних харків'ян, а й державних і навіть міжнародних політичних, партійних, військових діячів, представників науки, культури і мистецтва. При цьому «застарілими» і такими, що необхідно замінити, вважались номінації на честь харківських підприємців, поміщиків, а також екклезіоніми (назви на честь храмів і релігійних свят). Отже, Харків отримав топонімічний ландшафт із революційно-комуністичним забарвленням.

Окупація німцями Харкова у жовтні 1941 року також відбилася на реформуванні локальних топонімів. На початку окупації було створено міську управу (адміністрацію із місцевого населення), а також відновлено діяльність громадської організації «Просвіта», створено впливовий Громадський комітет на чолі із Володимиром Доленком, розпочато випуск газети «Нова Україна».

Місцеві жителі, які позитивно зустріли німецьку владу, взяли участь у розбудові «нового порядку». Одним із важливих заходів колабораціоністи вважали перегляд назв вулично-дорожньої мережі. Уже у четвертому числі від 12 грудня 1941 року у газеті «Нова Україна» було надруковано статтю «Повернути вулицям Харкова історичні назви» [1]. У ній говорилось про створення спеціальної комісії під орудою історика Василя Дубровського, що

працюватиме під егідою відділу пропаганди міської управи. Автор статі запрошував харків'ян подавати пропозиції щодо годонімів, відзначаючи, що «дуже цінними могли б бути вказівки українських харківських старожилів» [1]. Комісія працювала кілька місяців і 7 вересня 1942 року було прийнято рішення про перейменування 457 одиниць ВДМ [24]. Старим вулицям повернули до-революційні найменування, а новопрокладеним надали нові імена. Наприклад, створені у 1930-х роках проспекти Леніна та Орджонікідзе отримали номінації відповідно Новий і Нової України (зараз це проспекти Науки і Архітектора Альошина) [24, с. 171, 225-226; 12, <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/644875>]. Слід відзначити, що не всім вулицям тоді повертали історичні імена. Так, вулиця Червонопрапорна стала носити ім'я історика Володислава Бузескула (замість Каплунівська), а Бакуніна – ім'я етнографа Федора Вовка (замість Курахівська) тощо [6, с. 95].

Після визволення Харкова від нацистських окупантів 23 серпня 1943 року, вже наступного дня, 24-го, виконком міськради прийняв постанову по повернення ВДМ доокупаційних номінацій [3, арк. 6; 21, арк. 97]. У той же час харківська радянська адміністрація побачила наскільки «в'їдливими» виявились деякі «старі» урбаноніми. Тому 2 жовтня 1945-го і у 1954 році виконком

міськради прийняв рішення про упорядкування назв харківських вулиць, де частині вулиць повернули історичні найменування (наприклад, вулиці Сумській) або все ж таки залишили радянські (як-от площам Пролетарська й Рози Люксембург – зараз вони мають імена, отримані у ХІХ ст., відповідно Сергіївська і Павловська [19, <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/630153>, <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/646779>; 24, с. 259, 272])

Протягом майже 60 років кардинальних перетворень в урбаніміці Харкова не відбувалось. Робились найменування/перейменування вулично-дорожньої мережі, що пов'язано із забудовою нових мікрорайонів або приєднанням приміських поселень; деяким вулицям надавались імена репресованих у 1930-х роках партійних робітників і військовиків, чимало було названо вулиць на честь учасників нацистсько-радянської війни, земляків або визволителів від нацистів. Утім вони не носили масового характеру і не мали значного впливу на емоційне ставлення більшості харків'ян до нових номінацій. Хоча поява на початку ХХІ ст. таких антропомінів, як Леся Курбаса, Миколи Куліша у 2006-му [19, <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/372762>] або Володимира Винниченка у 2012 роках [19, <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile>

[e/document/view/id/611422](https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/611422)] показувала, що в місті відбудеться масова заміна існуючих на той час хоронімів. Не знали лише коли це трапитиметься.

А це сталося у 2015 році. Після перемоги на Майдані у 2014 році радикально налаштовані українські націоналісти почали вимагати від уряду якомога швидше позбутися всього, що нагадувало б про радянський період в історії України. Перш за все вони стали зносити пам'ятники присвячені радянським діячам (знаменитий ленінопад) і вимагати перейменування географічних назв, що відображали радянське минуле або знову ж таки присвячувались відомим постатям поборників радянської влади. Одним із перших у цьому плані слід вважати закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 9 квітня 2015 року [11], який змінював пантеон героїв-борців за незалежність України. До цього списку у більшості входило антибільшовицькі налаштовані постаті. Але все ж таким важливим для топонімічної реформи став прийнятий того ж дня закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [12], відомий як «закон про декомунізацію». У цьому документі наголошується про необхідність змінити «назви областей, районів, насе-

лених пунктів, районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів, інших об'єктів топоніміки населених пунктів, підприємств, установ, організацій, у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, працювали в радянських органах державної безпеки, а також назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік та похідні від них, назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії (включаючи партійні з'їзди), річницями Жовтневого перевороту 25 жовтня (7 листопада) 1917 року, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті (крім назв, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури)» [12, ст. 1, п. 4, пп. є]. Причому зробити це потрібно було за сім місяців після прийняття документу. І напередодні затвердження нових урбанонімів треба було провести громадські слухання, щоб продемонструвати демократичність нової влади і що робилося це із

урахування думки місцевого населення.

У Харкові таке рішення було прийнято на сесії міської ради 20 листопада 2015 року [19, <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/644875>]. У наступному році були прийняті додаткові розпорядження тодішнього мера Харкова Генадія Кернеса [19, <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/646779>] і тодішнього голови Харківської обласної державної адміністрації Ігоря Райніна [20], які доповнювали рішення сесії міської ради.

Топонімічні зміни, що відбувались у 2015-2016 роках, несли у собі перш за все ідеологічне забарвлення, адже слід було змінити назви, пов'язані із історією компартії, носіями цієї комуністичної ідеології. Тодішній голова Харківської обласної державної адміністрації Ігор Райнін відзначав, що в основу урбанімічних перейменувань закладатимуться такі критерії, як законність, патріотичність і символізм [18] (утім ігнорувалась історія самого краю). При виконанні закону було змінено назви 273 елементів ВДМ [підрах. автором за: 18, 20, 22].

Наступне велике перейменування сталося у 2023 році. Воно корелюється із російсько-українською війною, розпочатою 24 лютого 2022 року. Чимало патріотично налаштованих громадян України, обурені вчинком російської вла-

ди, стали вимагати від свого уряду позбавити населені пункти від усього, що нагадувало б про російську присутність в країні. В результаті 21 березня 2023 року був прийнятий закон «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» [10]. Згідно цього документу «назви областей, районів, населених пунктів, районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів, інших об'єктів топонімії населених пунктів, підприємств, установ, організацій на території України, яким присвоєні імена або псевдоніми осіб, які відповідають критеріям, встановленим підпунктами "в" і "г" цього пункту, назви подій, пов'язаних із реалізацією російської імперської політики, назви російських міст та інших географічних, історичних та культурних об'єктів Російської Федерації, що не пов'язані безпосередньо із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури або з культурою поневоєних народів Російської Федерації» [10, ст. 2, п. 4, пп. є].

Виконання цього правового акту було надто важким через необхідність швидко змінити майже півтисячі назв із 2947 одиниць ВДМ [8]. Тому розгляд рішень щодо перейменування об'єктів топонімії міста Ха-

ркова відбувався майже на кожній сесії міської ради протягом 2023-2024 років. Станом на кінець 2017 року було перейменовано 556 одиниць ВДМ [підраховано автором за особистими зверненнями до відділу з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища міськвиконкому і департаменту масових комунікацій та забезпечення доступу до публічної інформації обласної військової адміністрації].

У якості нових номінацій були використані нейтральні назви, а також на честь українських, європейських міст, країн, географічних і природньо-географічних об'єктів. Серед постатей, чийі імена нанесли на мапу Харкова є захисники України ХХ-ХХІ ст. (у більшості антирадянські і русофобські налаштовані), історичні особистості, які пов'язані із містом (народились, навчались або жили тут) і відіграли значну роль у розвитку науки і культури України чи навіть світу.

Слід відзначити, що на сучасному етапі реформування топонімічного ландшафту міста замінюються антропоніми, що нагадують про події німецько-радянської війни 1941-1945 років: Героїв Радянського Союзу, радянських людей – символів мужності, героїзму і відданості своїй державі.

Отже, аналізуючи маркери важливих перейменувань харківських топонімів, можна побачити як загальні, так і унікальні тенденції.

До загального слід віднести звернення до певних критеріїв урбаніміки, таких як: антропоніми, ойконіми, гідроніми, геоортоніми (на честь пам'ятних дат), фітоніми та ін. У той же час у місті відсутні планетоніми, пелагоніми (на честь океанів), зооніми, вулканоніми.

Слід відмітити загальність деяких реформ із відмінністю від інших. Так, пропозиція губернатора Івана Бахтіна від 17 грудня 1804 року, рішення міської думи від 15 вересня 1894 року і рішення міської управи від 7 вересня 1942 року можна вважати незаідеологізованими на відміну від інших. При аналізі цих рішень можна побачити самостійність місцевої адміністрації у виборі назв хоронімам. Особливо це стосується рішень XIX століть.

У той же час слід зупинитися на перейменуваннях, що відбулися під час нацистської окупації. Адже відомо, що місцева цивільна влада усі свої дії і заходи узгоджувала із офіцером-куратором, призначеним німецькою комендатурою. Однак аналізуючи список назв ВДМ 1942 року, можна побачити, що німецька адміністрація не нав'язувало топонімічній комісії якихось вимог і не надавало рекомендацій стосовно найменування урбанонімів. До окупаційної влади можна віднести лише дві номінації: вулиця Адольфа Гітлера (зараз – Кооперативна) і площа Німецької Армії (зараз – Свободи) [24, с. 142, 283-284]. Але вони могли

бути запропонованими кимсь із тогочасних колабораціоністів, а не німецькою адміністрацією.

У той же час рішення виконкому від 20 вересня 1936 року, а також рішення сесій міської ради 2015-2024 років слід вважати політично заангажованими.

А тут необхідно відмітити деяку різницю. При розборі переліку найменувань 1936 року не виявлено наказів вищих органів влади на честь кого і чого називати вулиці. Подальші перейменування антропонімів через репресії постатей на честь кого було найменовано вулицю про це також свідчать. І, хоча не виявлено тогочасних рекомендацій стосовно найменувань/перейменувань вулиць, все ж тотожні урбаноніми в різних населених пунктах Радянського Союзу переконують, що якісь настанови вищими органами влади у цьому плані робилися.

Починаючи з 2015 року, географічні перейменування відбуваються під щільним контролем держави. Існуючий у виконкомі відділ з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища Харківської міської ради з 2020 року у своїй роботі «керується Конституцією України, законами України, постановами Верховної Ради України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, актами Президента України, рішеннями Харківської міської ради та її виконав-

чого комітету, розпорядженнями міського голови, цим Положенням та іншими нормативно-правовими актами» [19, <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/714257>]. У цьому пункті функціональних обов'язків не додана ще одна установа, що безпосередньо впливає на діяльність працівників відділу – це Український інститут національної пам'яті, який на підставі підібраних матеріалів і документів надає відповідні вказівки стосовно доцільності існування тієї чи іншої географічної назви.

Також можна побачити то-тожне у роботі топонімічної комісії під головуванням В. Дубровського і сучасного відділу з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища. Воно полягає у попере-

Список використаних джерел

1. Б.Р. Повернути вулицям Харкова історичні назви. *Нова Україна*. 1941. 12 грудня.

2. Багалеї Д.И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905): ист. моногр.: в 2 т. Харьков: [б. и.], 1993. Т. 1. XVII–XVIII вв. 568 с.

3. Державний архів Харківської області. Ф. Р-408. Оп. 11. Спр. 6. 56 арк.

4. Державний архів Харківської області. Ф. Р-408. Оп. 8. Спр. 662. 412 арк.

5. Довідник об'єктів топоніміки по місту Харків. [Елект-

дньому обговоренні вуличної номінації харків'янами перед її нанесенням на топонімічну мапу Харкова.

Отже, розглядаючи основні маркери трансформації урбанонімічного простору Харкова протягом XIX–XXI століть, можна побачити як поступово із суто місцевого питання найменування/перейменування вулично-дорожньої мережі перетворилося на підконтрольну державній владі проблему з прийняттям відповідної нормативно-правової бази, а тематика номінацій стає ідеологічно заангажованою з певним набором антропонімів. У той же час на сучасному етапі харків'яни мають можливість пропонувати той чи інший топонім або голосувати за запропонований.

ронний ресурс] – Електронні дані. – Харків, 2020. – Режим доступу: <http://kh-districts.inf.ua>.

6. Дьякова О. Зміни у топоніміці Харкова під час гітлерівської окупації. *Проблеми історії та археології України*: Матеріали VI Міжнар. наук. конф., присвяч. 150-річчю з дня народж. ак. В.П. Бузескула (Харків, 10-11 жовтня 2008 р.). Харків: ТОВ «НТМТ», 2008. С. 94-95.

7. Дьяченко Н.Т. Улицы и площади Харькова. Харьков: Пропор, 1977. 271 с.

8. Єдиний адресний реєстр : [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

portal.com.ua/kharkiv/zones.html

9. Журнал очередного собрания Харьковской Городской Думы № 11. Заседание 15 сентября 1894 года. *Журнал Харьковской городской думы* (Харьков). 1894.

10. Закон України № 3005-IX від 21 березня 2023 року «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». *Відомості Верховної Ради*. 2023, № 65, ст.221.

11. Закон України № 314-VIII від 9 квітня 2015 року «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті». *Відомості Верховної Ради України*. 2015, № 25, ст.190.

12. Закон України № 317-VIII 9 квітня 2015 року «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». *Відомості Верховної Ради*. 2015, № 26, ст.219

13. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы: заметки о старом городе. Харьков: Фолио, 2001. 335 с.

14. Нестеренко В.О. Міський простір Харкова: історія забудови та заселення (кінець XVIII – початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Нестеренко Вікторія Олександрівна. Харків, 2018. 272 с.

15. Парамонов А.Ф. Улицы

старого Харькова. Харьков: Фолио, 2020. 378 с.

16. Плотицер Е.А. Слово о родном городе. Харьков: Золотые страницы, 2009. 200 с.

17. Протоколи засідань Громадської комісії з найменувань вулиць при відділі культури Харківського міськвиконкому (1977-1990 рр.) / укл. О.С. Новак. Харків: ФОП Бровін О.В., 2022. 124 с.

18. Райнин: Законность, патриотичность и символизм - критерии переименования харьковских улиц. *Дозор.ua*: [Електронне видання]. 2016. 18 мая. – Режим доступа: <https://dozor.com.ua/news/region/1174467.html>

19. Рішення Харківської міської Ради народних депутатів і розпорядження голови міста та голови облдержадміністрації за 2015-2024 роки [Електронний ресурс] – Електроні дані. – Харків, 2020. – Режим доступу: <https://www.city.kharkiv.ua/uk/>

20. Розпорядження Харківської обласної військової адміністрації № 181 від 17.05.2016 «Про перейменування об'єктів топоніміки м. Харкова» [Електронний ресурс] – Електроні дані. – Харків, 2020. – Режим доступу: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/808/80788/files/160517-01-11-zagal-181-rozp.pdf>

21. Тахтаулова М. Ю. Исторический развитие адресной урбанонимии міста Харкова (середина XVII –

початок ХХІ століття) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України / Тахтаулова Марія Юріївна. Харків, 2016. 237 с.

22. У Харкові "декомунізували" ще 48 вулиць і 5 районів. *Українська правда*. 2016. 3 лютого: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.pravda.com.ua/news/2016/02/3/7097721/>

23. Харків. Збірник архівних документів і матеріалів / Упоряд.: Л.М. Момот, О.С. Гніздило, Л.П. Добреля, Т.В. Чернявська. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 320 с. з іл.

24. Харків: справочник по названям: 7000 улиц, площадей, скверов, районов... / сост.: Е. Н. Дмитриева, Е. В. Дьякова, Н. М. Харченко. Харків : САГА, 2011. 432 с.

25. Харьковский календарь на 1871 год с картою Харьковской губернии. / Сост. и издал А. Подвысоцкий. Харків: Типография К.В. Счасни, 1870. 582 с.

26. Хорошковатый А. Имена на карте города. *Слобода*. 1998. 20, 23, 27 января, 5 февраля.

27. Хорошковатый А. Имя твоё, улица. *Слобода*. 1996. 27 апреля.

Місостов Т.Ю.

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
ХНПУ імені Г.С. Сковороди

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16528066>

ХАРКІВСЬКИЙ «НАУКОВИЙ ДЕСАНТ» У ВИВЧЕННІ МІСЦЕВИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ СУМСЬКОГО РЕГІОНУ.

Сумський регіон – це особливий край, цікавий, як своєю давньою славетною історією, так і своєрідною унікальністю історико-географічного розташування. До офіційного створення Сумської області як окремої територіально-географічної одиниці (10 січня 1939 року), територія Сумщини входила до трьох сусідніх спочатку губерній, а потім областей: Харківської, Чернігівської та Полтавської. Від-

повідно, в історичному ракурсі терени Сумщини входили до кількох етнокультурних та історико-географічних регіонів, одним з яких була Слобідська Україна або Слобожанщина з центром у місті Харкові. Безумовно, це мало позитивне значення для розвитку історико-краєзнавчих досліджень на Сумщині частина якої, так би мовити, входила до сфери наукових інтересів харківських дослідників історії

Слобожанщини. В ракурсі розгортання історико-краєзнавчого руху на Харківщині та розвитку системного вивчення історичного минулого Слобідської України, харківські дослідники неодноразово звертали свою увагу на вивчення місцевих старожитностей тих районів Сумщини, які входили до складу Слобожанщини.

Відомо, що краєзнавче вивчення Сумщини розпочалось з кінця XVIII століття і практично до середини XIX століття мало характер поодиноких спроб окремих краєзнавців (Г. Калиновський, О. Маркович, М. Маркевич та інші) проводити етнографічні та фольклористичні дослідження в деяких повітах Сумського регіону. Більш широке і системне розгортання дослідницького руху по вивченню історії Сумщини розпочалося вже у другій половині XIX століття. Пов'язано це було, насамперед, з загальним розгортанням історико-краєзнавчого руху на Лівобережній Україні, яке відбувалося у період з середини XIX і до початку XX століть. Цілком природно і закономірно, що Харків, як потужний науковий і культурний центр, а також адміністративний центр Слобожанщини почав відігравати значну позитивну роль у розгортанні історико-краєзнавчих досліджень слобідських районів Сумського регіону.

Одним з перших харківських дослідників, в працях якого було висві-

тлено історико-статистичну інформацію та відомості культурно-етнографічного характеру окремих районів Сумщини, був відомий церковний історик, джерелознавець та громадський діяч архієпископ Філарет (Дмитро Гумілевський). І хоча він не був уродженцем Харківщини (народився в Тамбовській губернії у 1805 році), але прославився саме під час перебування на посаді єпископа в Харківській єпархії, головним чином, завдяки виданню у 1857 році унікальної праці «Історико-статистичний опис Харківської єпархії». Цікавим є той факт, що висвітлені ним історико-краєзнавчі відомості охоплювали не тільки слобідські райони Сумщини, а й ті райони, які входили до складу Чернігівської губернії про яку було видано його окрему працю «Історико-статистичний опис Чернігівської єпархії» (1873 р.).

Безумовно, не можна не відзначити також найбільш відомого й авторитетного історика Слобожанщини, так званого «патріарха харківської історичної науки» й, взагалі, одного з найвідоміших українських істориків Дмитра Івановича Багалія. В його численних працях зібрано величезний масив історико-краєзнавчої інформації, частина якої безпосередньо пов'язана з історичним минулим Сумського регіону, зокрема тих його районів, які територіально входять до Слобожанщини. В більше ніж 400 працях Д. Багалія, прис-

вячених вивченню, як історії Слобожанщини, так і в цілому Лівобережній Україні, висвітлено цілий спектр історико-краєзнавчих напрямів щодо вивчення історичного минулого слобідської частини Сумщини. Зокрема, це й археологічні дослідження, історико-культурні та етнографічні місцеві розвідки, статистичні й економічні дані, розвиток архівної та музейної справ, меценатство, дослідження з місцевої історичної ономастики та історичної географії, вивчення історії місцевих ярмарків та торгівельних відносин – все це й до нашого часу не втратило своєї актуальності і є важливим джерелом у вивченні історії Сумщини.

Взагалі, треба відзначити, частина харківських науковців, які займалися історико-краєзнавчим дослідженням Сумщини, були вихідцями з цих земель, що і зумовило їх дослідницький інтерес до вивчення історії цього регіону. Так, один з найвідоміших славістів-філологів свого часу, член-кореспондент Петербурзької академії наук, харківський професор О.О. Потебня був вихідцем з села Гаврилівки Роменського повіту (тоді ще Полтавської губернії, а зараз Роменського району Сумської області). Тому не дивно, що він, працюючи більшу частину свого життя в Харківському університеті і, зробивши величезний внесок у розвиток саме харківської науково-дослідницької школи мово-

знавства, ніколи не забував про своє коріння і з задоволенням відвідував рідні місця, проводячи при цьому дослідницькі розвідки історико-краєзнавчого характеру. Зокрема, за час своїх поїздок до рідної Гаврилівки, О.О. Потебня зібрав величезну кількість фольклорних матеріалів народної творчості Роменщини. Крім цього, ним було здійснено спеціальні етнографічні експедиції до окремих повітів Сумщини. Інколи, для більш зручного та вільного спілкування з місцевим населенням О.О. Потебня з іншими членами таких експедицій перевдягалися в народний одяг. Так, наприклад, саме у такому імпровізованому вигляді, в 1862 році дослідником було організовано та проведено спеціальну етнографічну експедицію до Охтирського і Полтавського повітів з метою зібрання місцевих фольклорних матеріалів. Результатом цієї та інших експедицій стало видання в 1863 році збірника «Українські пісні» в якому було зібрано більше 60-ти українських народних пісень з нотами, частина з яких була зафіксована саме в повітах Сумщини.

Історико-краєзнавчі дослідження на Сумщині здійснював також інший відомий харківський професор, а згодом академік Української Академії наук, видатний історик та етнограф Микола Федорович Сумцов. І хоча народився майбутній дослідник у Петербурзі (у 1854 р.), родові коріння його походило з невели-

чкою селища Боромля біля міста Тростянець сучасної Сумської області, а його батько був нащадком козацької старшини Сумського слобідсько-українського козацького полку. В Боромлі знаходився родинний маєток М.Сумцова, куди він залюбки приїжджав влітку з Харкова відпочивати й, одночасно, здійснював в навколишніх селах та повітах етнографічні розвідки та окремі історико-краєзнавчі дослідження. Результати цих та інших досліджень знайшли своє відображення у вигляді цілої низки опублікованих праць історико-етнографічного характеру: «Слобожани», «Нариси народного побуту», «Хліб в обрядах і піснях», «Місцеві назви в українській народній словесності» та інших. Не дивно, що значна частина етнографічних матеріалів, представлених в цих публікаціях, дослідником була зібрана саме в повітах Сумщини. Слід відзначити також, М.Ф. Сумцов здійснював свої наукові експедиції до Сумського краю не тільки під час відвідувань рідної Боромлі, а й в під час робочих відряджень в рамках підготовчої роботи до проведення XII археологічного з'їзду. У 1900-му році в Харкові було створено спеціальний комітет по улаштуванню XII археологічного з'їзду (з'їзд відбувся в Харкові в 1902 році). Протягом двох років, в рамках підготовчої роботи до з'їзду, в Харківській та сусідніх губерніях членами цього комітету проводились

численні історико-краєзнавчі експедиції, метою яких було зібрання матеріалів краєзнавчого характеру для дослідження та подальшого висвітлення результатів проведеної роботи вже на самому з'їзді. В рамках цієї роботи, М.Ф. Сумцовим було здійснено декілька робочих дослідницьких експедицій до Охтирського повіту з метою зібрання та дослідження місцевих етнографічних матеріалів. Результати проведених досліджень були висвітлені на самому з'їзді та опубліковані в підсумкових Працях XII археологічного з'їзду та Збірнику Харківського історико-філологічного товариства.

Одночасно з М.Ф. Сумцовим, історико-краєзнавчим дослідженням повітів Сумщини займався його колега по Харківському університету, інший харківський професор, відомий історик мистецтва та археолог Єгор Кузьмич Редін. Коло наукових інтересів цього дослідника мало насамперед мистецтвознавчу спрямованість. Зокрема, він цікавився історією художньої культури [Київської Русі](#), досліджував старовинні архітектурно-художні пам'ятки, проводив численні археологічні розкопки і є автором фундаментальних досліджень у цьому напрямі. Перебуваючи у складі членів Комітету по улаштуванню XII археологічного з'їзду, він також здійснив протягом 1901 року низку наукових експедицій до Охтирського, Сумського та Лебедин-

ського повітів, з метою дослідження церковних стародавностей місцевих храмів. Взагалі, треба відзначити, історико-краєзнавчим дослідженням Сумщини займалися як відомі вчені, так і менш відомі науковці й аматори, серед яких такі, як Іванов В., Руднєв Б., Таранущенко С. та інші. Науковий спадок цих та інших дослідників-краєзнавців щодо вивчення історичного минулого Сумщини ще потребує детального аналізу і може слугувати темою для подальшого ґрунтовного дослідження.

Отже, з впевненістю можна стверджувати, про вагомість й безпере-

чну важливість внеску харківських дослідників у вивчення історичного минулого Сумського регіону. Дослідження місцевих старожитностей та, в цілому, історико-культурної спадщини на теренах Сумщини з боку харківського, так званого, «наукового десанту» мало велике позитивне значення для розвитку історичного краєзнавства в даному регіоні. Результати цих досліджень не втратили своєї актуальності й до сьогодні, маючи статус важливої джерельної бази для сучасних дослідників-краєзнавців і всіх, хто цікавиться історією своєї Малої Батьківщини.

Лисак Н.П.

здобувач вищої освіти 4-го курсу бакалаврського рівня освіти факультету історії і права Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16528185>

ОСОБЛИВОСТІ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СЛОБОЖАНЩИНИ в XIX – на поч. XX ст.

Постановка проблеми. Сприятливі природні умови Слобідської України з давніх-давен визначили домінування тут сільськогосподарського виробництва. Вже в VI-IV тис. до н.е. в регіоні зароджується землеробство та скотарство, відбувається поступовий перехід від привласнюючих до відтворюючих форм господарства, а з III тис. до н. е. сільське господарство остаточно стає основою економічного розвитку Слобідського краю [1, с. 64-79]. В другій половині XVII ст. хлібо-

робство на слобідських землях в процесі різкого притоку сюди українських переселенців почало розвиватися швидкими темпами, що вело до різкого зростання кількості виробленої слобожанськими хліборобами сільськогосподарської продукції. Однак, це проходило не шляхом інтенсифікації виробництва, а за рахунок господарського освоєння нових земель.

Мета. Систематизувати процеси ринкової трансформації народного господарства Слобожан-

щини у другій половині XIX – на початку XX ст. як важливої складової економічної модернізації України та українського державотворення.

Виклад основного матеріалу.

Розвиток сільського господарства Слобожанщини в другій половині XIX- поч.XX ст. супроводжувався значними змінами у системі землеробства. В цілому землеробство на Слобожанщині з середини XVIII ст. до середини XIX ст., як і раніше, мало в основному зерновий характер. На великих площах серед сільськогосподарських культур переважали «сірі» хліби: жито, овес і ячмінь. На все більших площах засівалась пшениця, в тому числі арнаутська, яка з кінця XVIII ст. через чорноморські порти все частіше вивозилась на зовнішній ринок. Зростав на неї попит і на внутрішньому ринку. З другої половини XVIII ст. подальший господарський розвиток Слобожанщини, як і України в цілому, зумовив збільшення посівів технічних культур, особливо коноплі. Вдосконалювались методи вирощування тютюну, покращувались його сорти. Розширювались старі і засновувались нові плантації хмелю. Особливо важливим в цей період стало введення таких культур як: картоплі, соняшника, цукрового буряка. Посіви соняшника спочатку мали декоративне значення - прикрашати маєтки поміщиків, які сліdkували за модою

[2, с. 28-32]. Потім ця культура з'явилась на селянських городах, а в першій половині XIX ст. соняшник став використовуватись для виготовлення олії, їв тому числі і на продаж.

Якісною межею в розвитку сільського господарства Слобожанщини були аграрні реформи, проведені тут в 60-70-х рр. XIX ст. В процесі наділення колишніх поміщицьких селян землею тільки в Харківській губернії загальна площа селянських земель зменшилась з 638936 до 457813 дес., тобто на 181125 дес. або на 28 %. При цьому розподіл в селянському середовищі йшов нерівномірно. Перед усім постраждали дворові селяни (близько 19% всього селянства), селяни дрібнопомістних дворян і так звані дарчі селяни, які взагалі без викупу отримали наділ приблизно в одну десятину. Поряд з цими групами основна маса поміщицьких селян (більш 70 %) зберегла свої колишні дореформені наділи. В той же час, щоб стати їх юридичними власниками, селяни зобов'язані були викупити їх у поміщиків. Для Слобідськоюкраю ця викупна сума становила більш 20 млн. крб., а її виплата затягувалась на декілька десятиліть. Окрім того, селянські наділи, які були зафіксовані в уставних грамотах, підвергалися подальшому зменшенню в період переходу сільських громад на викуп. Це обумовлювалося повною або частко-

вою відмовою селян від отримання наділів в зв'язку з великим викупом і непридатністю землі, які виділяли поміщики сільським громадам. По нашим розрахункам, при переході на викуп, число селянських наділів на Слобожанщині зменшилося на 535 (168 203 замість 168 738), або на 0,3%, а площа надільного землеволодіння зменшилася на 7658 дес., або на 1,7%. [3, с.10-11].

Аграрні реформи, проведені на Слобожанщині, корінним чином змінили систему землеволодіння та землекористування. Значна частина дворянської та державної земельної власності стала швидко переходити в руки представників інших станів, переважно до селян та купців. Прогресивні ринкові відносини поширювались на всі галузі сільського господарства і остаточно перетворили землю в самий ходовий товар. За чотири пореформені десятиріччя слобідські поміщики продали особам недворянського походження близько третини загальної площі дворянського землекористування.

Отже, в результаті проведення на Слобожанщині реформи 1861 р. тут були створені умови для динамічного розвитку ринкових відносин. Близько 600 тис. слобідських кріпосних селян отримали особисту волю і громадянські права: право заключати різного роду майнові договори, відкривати торгові та промислові заклади.

Поява безстанової земельної власності як основи розвитку аграрного капіталізму, неминуcho вели до прогресу матеріально-технічної бази сільського господарства, традиційних на Слобожанщині знань і досвідів праці. Вони оновлювались тут на протязі всього пореформеного періоду. Цьому сприяли, з одного боку імпорту сільськогосподарської техніки з європейських держав, з іншого боку – значний прогрес місцевого сільськогосподарського машинобудування, як кустарного, так і фабрично-заводського.

В результаті цього та інших факторів на початку ХХ ст. значна частина сільськогосподарських робіт, особливо в господарствах заможних селян і поміщиків вже виконувались за допомогою машин. Все ширше впроваджувались агрономічні нововведення. В більшості місцевостей в сівозміни включались кормові культури, ширше використовувались органічні і неорганічні добрива, продовжувався перехід від трипільної до багатопільної систем землеробства. Особливо ці нововведення проявлялись в так званих зразкових господарствах, створення яких стало широко практикуватися земствами та передовими поміщиками.

Вигідна ринкова кон'юнктура в роки промислового піднесення та в роки Першої світової війни, зростання цін в цей період на продовольство, стимулювали розвиток по-

міщицького господарства. Це відобразилось в їх товарно-ринковій організації, високому технічному оснащенні, піднесенні агротехнічного рівня виробництва та рентабельності. За цими показниками слобідські поміщицькі господарства були значно більш продуктивними у порівнянні з селянськими. Більшою мірою в таких латифундіях використовувалась наймана праця і техніка й вони все більш набували характеру великого товарного виробництва, без якого подальший розвиток сільського господарства був би неможливим. Однак слобідське селянство в результаті капіталістичної еволюції сільського господарства все більш поділялось на дві основні верстви: заможне селянство, яке виробляло сільськогосподарську продукцію як для себе, так і для ринку, і бідне селянство, яке було малоземельним або зовсім не мало землі.

Висновки. В умовах прискореної еволюції економіки, переходу всього українського суспільства до ринкових відносин землероби покликані були структурно перебудо-

увати, постійно вдосконалювати виробничий процес у власних господарствах, збільшувати посівні площі і значно змінювати їх структуру. Найбільшої динаміки розвиток ринкових відносин в аграрному секторі Слобідській Україні набув у другій половині XIX – на початку XX ст. На Слобожанщині поступово виник та існував земельний ринок, досить динамічно йшов процес мобілізації земельної власності. Ринок активізував роль грошей в сільському господарстві, вимагав від суб'єктів аграрних відносин більш інтенсивного залучення до сфери товарного обігу та розширення комерційних зв'язків.

Джерела і література.

1. Слюсарский А.Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII – XVIII вв. – Х.: Изд-во ун-та, 1964. – 476с.
2. Материалы по статистике землевладения и земледелия в Харьковской губернии. – Х.: Тип. Зильберга, 1908. – 208 с.
3. Покровский М.Н. Крестьянская реформа. – М.: Изд-во «Пролетарий», 1926. – 342 с.

Васильєва Є.А.

вчитель історії Комунального закладу «Новопокровський опорний ліцей» Новопокровської селищної ради Чугуївського району Харківської області.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16528266>

**ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ЗЕМСТВА
В СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ.**

Постановка проблеми. Земства Харківської губернії в 1865-1919 роках стали складовою частиною українського суспільства і суттєво вплинули на формування громадянського суспільства та ринкової економіки в Україні. Їх діяльність сприяла вирішенню значного кола соціально-економічних та гуманітарних проблем, що значно прискорювало пореформений розвиток Харківської губернії. Актуальність теми визначається також тим, що найважливішою умовою Євроінтеграції України є проведення реформи системи місцевого самоврядування та формування на цій правовій основі громадянського суспільства. Саме у зв'язку з цим українські дослідники все частіше звертаються до досвіду минулого, зокрема до вивчення історії земських установ, що функціонували в Україні протягом другої половини XIX – початку XX ст. Історія розвитку місцевого самоврядування на Харківщині має велике значення для розуміння особливостей як минулого, так і сучасного політичного та соціально-економічного розвитку України.

Мета полягає в тому, щоб на основі всебічного, комплексного аналізу наявних джерел об'єктивно розкрити основні напрямів та особливостей діяльності губернського та повітових земських закладів Харківської губернії як органів місцевого самоврядування, спрямованої

на вирішення основних соціально-економічних, гуманітарних, етнокультурних та побутових проблем місцевого населення в умовах ринкової трансформації господарства та суспільно-політичній модернізації України у другій половині XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. В Харківській губернії в основу земської освітньої діяльності було покладено той принцип, за яким рекомендовалось земствам дотримуватися заохочувальної системи, надавати сільським громадам більшу чи меншу допомогу, головні ж витрати повинні нести самі селяни, щоб вони могли ставати самостійними і вирішувати, на що витрачати свої кошти. Починаючи свою роботу, перші земські діячі мали дуже невизначену уяву про необхідний характер початкової школи, і ця невизначеність була відчутна дуже довгий час. В основу земської діяльності по початковій освіті було покладено принцип, проголошений передовими земствами 1860-х років, що в даній справі земство може і повинно надавати допомогу для пробудження ініціативи самого населення. Керуючись цим принципом, до кінця 1870-х років земства не брали участі у веденні справ по народній освіті, надали її піклуванню сільських спільнот [1, с.159-164].

З 1880-х років земства Харківської губернії починають все біль-

ше брати на себе витрати з придбання підсобних матеріалів, а з 90-х років – з господарських потреб школи. Наприклад, Харківське губернське земство 1866 р. асигнувало 1 тис. крб. на придбання книг для шкіл. Спочатку асигнування на школи надходило у повне розпорядження училищної ради, і лише у 1899 р. губернське земство визнало це малоефективним [2, с.19-21]. Харківське земство почало збільшувати допомоги та нагороди учителям, які перетворювалися на приплати до платні. Потім ці приплати у 1880-х роках становили вже більше половини заробітку учителів, а з 1890-х років склали більшу її частину. Працюючи у цьому напрямі, земства усвідомлювали, що сільські спільноти неспроможні витрачати великі кошти на освіту, а напрацювавши певний досвід у цій галузі і маючи певні кошти земства вже могли взяти на себе частину витрат. Сільські спільноти брали участь в оплаті вчительської платні лише у небагатьох селах [3, с.219]. Після революції 1905-1907 р. уряд пішов по шляху надання допомоги земствам у розвитку справи народної освіти. З 1908 р. у Харківській губернії стали рости кошторисні відрахування на цю галузь у земствах. Саме в цей період земствами знову піднімається питання про загальне навчання. Міністерство народної освіти розробило законопроект про введення загального на-

вчання. Для цього земства повинні були виробити мережі шкіл для загального навчання і плани їхнього здійснення.

Забезпечення населення Харківської губернії доступною медичною допомогою було однією з найважливіших задач, що стояли перед земством. Обмеженість фінансових можливостей Харківського земства у вирішенні проблеми освіти ще більш рельєфно проглядається при підході до питання про розвиток народного здоров'я. Становище, в якому знаходилася значна частина населення Харківської губернії, інакше як жахливим назвати не можна. Незважаючи на незадовільне фінансування, яке було обумовлене нерегулярним надходженням земських податків і недовірливого ставлення населення до медицини, земські заклади намагалися поліпшити медичне обслуговування населення. Значні успіхи в розвитку земської медицини були досягнуті у Харківській губернії до 1890 р. за рахунок покращення матеріального становища земства, внаслідок якісної зміни серед земських лікарів та позитивного ставлення населення до їх праці. Кількість земських лікарів зросла до 45, це майже в 6 разів більше з періоду створення земських установ. Було створено 43 медичні дільниці. Кількість фельдшерів збільшилася майже у 18 разів. У 1890 р. на одного лікаря доводилося в губернії 1022 кв. версти

і 21,1 тис. жителів. Значно збільшилися витрати земства на народну медицину. В середньому по губернії ця стаття витрат становила до 1890 р. 15,5% проти 9% за перших три роки [4, арк.90-92; 38,с.311-324].

Харківське земство неодноразово порушувало питання про будівництво нових лікарень, і подало клопотання про субсидії на це з боку уряду. Клопотання отримали позитивний результат, і у 1879 р. затвердженням положенням комітету міністрів, було зазначено, що земство може отримувати з казни дотації (не більше 50% земських витрат), причому допомога видавалася тільки за умови затвердження проектів і кошторисів міністерства внутрішніх справ. Заходи ці дали поштовх до будівництва та покращення будинків лікарень [24, с.164]. Харківське земство отримало певну кількість штатних ліжок, а земські лікарні понад того приймали хворих. Земствам довелося пристосовуватися до зростаючого контингенту хворих. Особливо швидкий ріст кількості зайнятих ліжок спостерігається з 90-х років. Населення все більше почало звертатися до земських лікарів і відкритих земствами лікарень. Це свідчить ще і про те, що населення позбувалося стереотипів щодо земства і його практичних заходів у галузі медичного обслуговування. За 40 років кількість ліжок збільшилася у Хар-

ківській губернії у 10 – 12 разів. У середньому у 1865 р. на губернію припадало 45,3 штатних ліжок, а у 1904 р. – 787,5 ліжок [4, арк. 19-26]. Протягом 1865-1919 роках в Харківській губернії ефективно діяла земська комплексна система соціального захисту населення, а саме земське медичне обслуговування населення, земська допомога соціально незахищеним категоріям громадян (сиротам, незаможним родинам тощо), земська допомога постраждалим від неврожаїв та пожеж, земська допомога переселенцям та біженцям, земська допомога та сприяння реабілітації інвалідів тощо. Під час Першої світової війни земства стали на захист соціальних прав постраждалих від військових дій: займалися питаннями компенсації матеріальних збитків потерпілим від війни, надавали технічну, матеріальну та трудову допомогу родинам мобілізованих до армії, сприяли забезпеченню продуктами населення окупованих територій [5, с.88].

Таким чином, незважаючи на всі труднощі та перешкоди, що виникали на шляху Харківського земства у процесі вирішення гуманітарних проблем, його діяльність привела до значних зрушень на краще. Оглядаючи діяльність земських установ Харківської губернії майже за 50 років, необхідно віддати належне земствам за те, що їх дії в гуманітарній сфері в основному

відзначались знанням місцевих умов. Земська статистика, незважаючи на негативне ставлення з боку влади, у своїх багатогранних проявах (економічному, оціночному, страховому, санітарному та ін.) була головним ланцюгом, який орієнтував не тільки земства у напрямках роботи, а й значною мірою сприяв піднесенню громадської думки відносно діяльності земства. Насамперед, завдяки земствам, суспільство активно підтримало їх діяльність по розвитку народної освіти, покращенню медичного обслуговування населення та допомога соціально незахищеним категоріям громадян у Харківській губернії.

Висновки. Земське самоврядування розвивало в населенні Харківської губернії одну з найважливіших демократичних звичок, звичку до громадянського суспільства, до активної участі в управлінні державою. Поступово в суспільній свідомості укоренялося подання про необхідність самоорганізації, самоврядування для більше ефективного й раціонального задоволення економічних, соціальних і культурних потреб населення в рамках місцевих співтовариств. Самоврядування стало найважливішим компонентом формування громадянського суспільства в су-

часній Україні, яка взяла курс на інтеграцію в Європейське співтовариство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Харьковский губернский статистический комитет. Труды Харьковского губернского статистического комитета. – Х.: Тип. ун-та, 1907. – Вып. 19. – 245с.
2. Доклад Ахтырскому 44-му Очередному Уездному земскому собранию 1908 года. По административному отделу. – Ахтырка: Б.и., 1908. – 30 с.
3. Историческая записка о ходе работ по составлению и применению Положения о земских учреждениях. – СПб.: Издательство Демиса, 1885. – 384 с.
4. ДАХО, ф. 304, оп.1, спр. 252. Матеріали губернських земських зборів. – 19 травня 1912 г. – 165 арк.
5. Замский К.М. Очерк истории самоуправления в Харьковской губернии / К.М. Замский. – Х.: Тип. М.Сергеева, 1920. – 89 с.

КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ШКОЛІ ТА ВНЗ: ТРАДИЦІЙНІ ТА НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Прилуцька Т.Д.

студентка IV-го курсу

*спеціальності 014 Середня освіта.
«Географія»*

*Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16528370>

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.

Краєзнавство відіграє важливу роль у формуванні всебічноосвіченої людини. Тому краєзнавча робота проводиться не тільки на уроках географії та історії, але й під час вивчення літератури, математики, фізики, хімії, мистецтва та інших дисциплін. Кожна складова навчального процесу повинна бути організована з максимальною ефективністю для кращого засвоєння учнями інформації. Згідно "Піраміди навчання" Едгара Дейла після звичайної лекції інформація засвоюється лише на 5%, після практики через дію на 75%, а при застосуванні отриманих знань під час заняття на 90%. Тому процес краєзнавчої роботи повинен бути побудований на взаємодії усіх учасників навчального процесу, що успішно реалізується завдяки застосуванню інтерактивних технологій навчання (от англ. interaction — «взаємодія»). Головною перевагою інтерактивного навчання є висока якість засвоєння навчального матеріалу че-

рез активну взаємодію усіх учасників навчального процесу та подання інформації не в готовому вигляді, а таким чином, щоб учні шукали відповідні факти самостійно. Це формує критичне мислення, цілеспрямованість, вміння обґрунтувати свою точку зору та підвищує мотивацію до навчання. Саме тому, використання інтерактивних технологій для проведення краєзнавчої роботи є перспективним напрямком. Впровадження інтерактивних технологій під час краєзнавчої роботи вимагає додаткової підготовки вчителя, пошуку цікавих фактів та способів подання інформації через вправи та інтерактивні завдання.

Для проведення даного дослідження були використані наукові статті й тези, опорний конспект лекцій з курсу «Краєзнавство», освітні сайти та інші джерела. В цих публікаціях міститься інформація про краєзнавство, роль краєзнавства в освітньому процесі та подальшому

житті людини, сутність, форми та переваги інтерактивного навчання. Проте використання інтерактивних технологій для проведення краєзнавчої роботи в закладах загальної середньої освіти поки що мало досліджено.

Цілями даної публікації є обґрунтування необхідності, переваг та перспектив впровадження інтерактивних технологій у краєзнавчу роботу. Окрема увага приділяється методиці впровадження інтерактивних технологій у краєзнавчу складову освіти. Це дозволить підвищити рівень засвоєння знань учнями та їх навчальну мотивацію не тільки у галузі краєзнавства, але в інших навчальних предметах. Тому це дослідження є надзвичайно актуальним для краєзнавчої галузі та педагогічної науки.

Краєзнавство — це комплексне, наукове, всебічне вивчення певної території, це — популяризація та засіб навчання і виховання національно-свідомих громадян.[3, с.1]. Цей аспект середньої освіти є дуже важливим для всебічного розвитку дитини. Сьогодні краєзнавство є необхідною складовою національного компонента, розкриваючи учням специфічні риси природного середовища, історії та культури краю, що має значення для становлення світогляду, виховання патріотизму та інших моральних якостей особистості, а також для її соціалізації [5, с. 149]. Використання інтерактивних техно-

логій під час проведення краєзнавчої роботи в закладах середньої освіти значною мірою підвищує мотивацію учнів та глибину засвоєння навчального матеріалу. Інтерактивне навчання — це такий вид навчання, що передбачає постійну активну взаємодію всіх учасників навчального процесу. Завдяки цьому відбувається співпраця усіх учасників навчального процесу, з'являється можливість моделювання різноманітних життєвих ситуацій, спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Все це значною мірою покращує результати навчального процесу. Інтерактивне навчання завжди ставить на багато конкретніші й вужчі завдання, оскільки викладачі розуміють: студенти здатні запам'ятати набагато менше інформації, ніж забути. Засвоєння змісту освіти відбувається за принципом: краще менше, але реально, на доступному рівні компетентності. [1]

Інтерактивне навчання передбачає такі методи як:

- кооперативне навчання;
- колективно-групове навчання;
- технології ситуативного моделювання [4].
- технології опрацювання дискусійних питань.

Дані методи передбачають свої форми роботи та види вправ, що сприяють досконалому вивченню тих чи інших тем краєзнавчої галузі. Основні види інтерактивних техно-

логій у краєзнавчій роботі в закладах освіти представлені проектною діяльністю, застосуванням ігрових технологій, проведенням звичайних та віртуальних екскурсій, виконання навчальних завдань за допомогою інтерактивних платформ та цифрових мап і ГІС (мал. 1).

- моделювання різноманітних ситуацій тощо.

Використання методу проектів підсилює прагнення до відкриття нового, в методичній та практичній роботі вчителя географії та учнів. У процесі діяльності над проектом учні вчать отримувати нові знання,

Основні види інтерактивних технологій у краєзнавчій роботі в закладах середньої освіти

Мал. 1. Основні види інтерактивних технологій у краєзнавчій роботі в закладах середньої освіти.

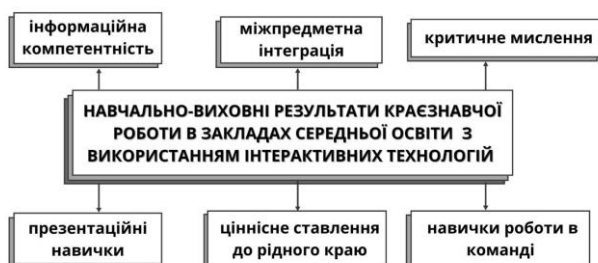
Для поєднання усіх необхідних для краєзнавчої роботи в закладах середньої освіти інтерактивних методів доречно використовувати метод проектів. Проекти передбачають:

- групову роботу;
- використання цифрових мап, ГІС та інтерактивних платформ;

аналізувати їх, взаємодіяти один з одним, досліджувати географічні проблеми в життєвому контексті і завжди мають кінцевий результат своєї діяльності, що сприяє усвідомленню ролі знань для розвитку особистості [5, с. 8]. Все це характерно і для краєзнавчої роботи. Тому під час краєзнавчих занять необхідно обов'язково приділяти увагу проектній діяльності.

Для організації краєзнавчого проекту з використанням інтерактивних технологій спочатку необхідно чітко визначити напрям досліджен-

Навчально-виховні результати краєзнавчої роботи в закладах середньої освіти з використанням інтерактивних технологій

Етапи організації краєзнавчого проекту з використанням інтерактивних технологій в закладах середньої освіти

ня, обрати тему, окреслити завдання та мету. Наступними етапами є пошук відповідної інформації, підбір наукових джерел, відвідування місць дослідження для проведення спостережень та збору матеріалу; опрацювання отриманих матеріалів (мал. 2). Після цього проводиться підготовка до презентації результатів (з візуальним доповненням у вигляді карт, відео, фотознімків тощо) та безпосередньо презентація та подальше обговорення результатів проекту.

Мал. 2. Етапи організації краєзнавчого проекту з використанням інтерактивних технологій в закладах середньої освіти.

Важливими результатами впровадження інтерактивних технологій у краєзнавчу роботу в закладах загальної середньої освіти є формування інформаційної компетентності, критичного мислення, навичок

Джерела і література.

1. Інтерактивне навчання – це діало-

гове навчання [Електронний ресурс] / Національний університет біоресурсів і природокористування України. – Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/node/100387> – Назва з екрана.

2. Ніконова І., Фатальчук С. Краєзнавство як основа для соціалізації

роботі в команді, ціннісного ставлення до рідного краю тощо (мал. 3).

з використанням інтерактивних технологій.

Отже, використання інтерактивних технологій для проведення краєзнавчої роботи в закладах середньої освіти сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу з краєзнавства, формує навчальні компетентності, навички презентації результатів своєї роботи та роботи в групі.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є розробка та впровадження інтерактивних краєзнавчих сайтів та додатків для учнів закладів середньої освіти з урахуванням їх вікових особливостей.

особистості учня // Гуманізація навчально-виховного процесу. – 2025. – № 1 (107). – С. 144–153.

3. Опорний конспект лекцій з курсу «Краєзнавство». Вступ. Краєзнавство як вид діяльності [Електронний ресурс] / Рівненський державний гуманітарний університет. – 2021. – Режим доступу: <http://kegt.rshu.edu.ua>.

4. Пишко О. Л. Інтерактивні методи навчання як спосіб розвитку творчих здібностей учнів на уроках історії та правознавства [Електронний ресурс] / О. Л. Пишко. – 2022. – Режим доступу:

https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2257.

5. Поручинська І. В., Поручинський В. І., Слащук А. М. Використання методу проєктів на уроках географії

// Вісник науки та освіти. Серія: філологія, культура і мистецтво, педагогіка, історія та археологія, соціологія. – 2024.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«КРАЄЗНАВСТВО І УЧИТЕЛЬ - 2025»

Відповідальний за випуск – *М. А. Трубчанінов*
Комп'ютерна верстка – *М.А. Трубчанінов*

ЗА РЕДАКЦІЄЮ АВТОРІВ

**Відповідальність за дотримання вимог академічної доброчесності несуть
автори**